

3:

Rodni aspekt ekstremizama u Srbiji

1

HELŠIŃSKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Za izdavača:

Sonja Biserko

Beograd, 2024.

Autorka:

Jarmila Bujak Stanko

Urednica:

Izabela Kisić

Redigovala:

Seška Stanojlović

Grafičko oblikovanje:

Ivan Hrašovec

Ova publikacija je finansirana sredstvima
Ambasade Kraljevine Holandije. Za njenu
sadržinu isključivo je odgovoran Helsinški
odbor za ljudska prava u Srbiji i ne odražava
nužno zvanične stavove Kraljevine Holandije.

Kingdom of the Netherlands

SADRŽAJ

Uvod // 2

Ekstremizam u Srbiji // 3

Odnos ekstremizma i mejnstrima // 5

Pojam ekstremizma u kontekstu zamagljivanja
granice sa mejnstrimom // 7

Metodologija // 8

Zajedničke odlike ekstremne desnice
i ekstremnog islama // 10

Superiornost vlastite grupe, umesto
univerzalnosti ljudskih prava i sloboda // 10

Klerikalizacija umesto sekularizma // 12

Autoritarnost umesto demokratije // 14

Retradicionalizacija umesto razvoja // 17

Patrijarhalizacija umesto unapređenja
ženskih ljudskih prava // 18

Propisane rodne norme, položaj
i uloge žena // 20

Zastupljenost žena u ekstremističkim
grupama i organizacijama // 20

Ulazak žena u ekstremističke grupe // 22

Položaj i uloga žena prema
ekstremističkim ideologijama // 24

Nasilje prema ženama // 31

Izlazak žena iz ekstremističke grupe // 35

Karakteristike ekstremističkih
narativa o ženama // 36

Zaključak // 41

CIP - Каталогизација у
публикацији Народна библиотека
Србије, Београд

ISBN-978-86-7208-236-4
COBISS.SR-ID 141358089

Ceo CIP zapis je dostupan u
elektronskom katalogu NBS

UVOD

Tokom poslednjih decenija ekstremizam je sveprisutan i ozbiljan problem na globalnom nivou. Međutim, jedan aspekt ekstremizma koji često ostaje neistražen, ili nedovoljno shvaćen je uloga roda u oblikovanju i podsticanju ekstremističkih ideologija. Rod, kao ključna komponenta društvene strukture može pružiti posebne uvide u oblike i uzroke ekstremizma, kao i potrebne intervencije.

Rod je fundamentalna kategorija društvene strukture koja oblikuje pojedinačne identitete, društvene interakcije i institucionalne prakse. To se posebno odražava u načinu na koji se društva organizuju, vrednuju i interpretiraju svet oko sebe. Iako je rod tradicionalno povezivan s privatnom sferom i pitanjima poput obrazovanja, zdravlja i zaposlenja, njegov uticaj seže mnogo dalje. Tokom poslednjih decenija sve veći broj istraživača prepoznaje važnost analize roda u kontekstu ekstremizma. Ekstremističke ideologije često koriste i zloupotrebljavaju rodne norme i vrednosti, kako bi artikulisale svoje stavove, regrutovale pristalice i legitimisale svoje postupke.

U kontekstu Srbije, s kompleksnom istorijskom i političkom situacijom, proučavanje roda u ekstremizmu dobija dodatnu dimenziju. Pojava desničarskog i islamskog ekstremizma nije izolovana, ali je povezana sa širim geopolitičkim, socijalnim i kulturnim promenama. Dok desničarski ekstremizam glorifikuje tradicionalne rodne uloge i promoviše konzervativne vrednosti, islamski ekstremizam ima sličan pristup, ali sa specifičnim interpretacijama i implikacijama u kontekstu religijskih učenja.

S jedne strane, razumevanje fenomena ekstremizma i njegove dinamike ne može biti potpuno bez integracije njegovih izuzetno važnih rodni aspekata. S druge, svedoci smo globalnog udara na ženska ljudska prava, čiji se značajni odjeci događaju i u našem regionu. Odbrana ovih prava i dalje napredovanje ka većoj ravnopravnosti muškaraca i žena neće biti moguća bez uzimanja u obzir toksičnih uticaja mizoginije, čiji narativi iz ekstremnih ideologija u velikoj meri prodiru i u mejnstrim društva.

Razmatranje rodne dimenzije ekstremizma u Srbiji je ključno iz nekoliko razloga:

Razumevanje motivacije i regrutacije:

- Rodne norme i uloge igraju ključnu ulogu u motivaciji pojedinaca da se pridruže ekstremističkim pokretima. Na primer, obećanje “prave muškosti”, ili “čistote žena” privlači pojedince koji osećaju da su njihovi tradicionalni rodni identiteti ugroženi modernim društvom.
- Ključne razlike u radikalizaciji: muškarci i žene radikalizuju se s različitim motivacijama, sredstvima i kanalima. Ekstremističke grupe najčešće koriste rodno specifične strategije kako bi mobilisale pristalice. Na primer, naglašavanje uloge muškarca kao zaštitnika, ili žene kao stuba porodice služi kao snažna motivaciona tačka.
- Informisanje politika i intervencija: razumevanje rodne dinamike ekstremizma omogućava kreatorima politika i stručnjacima

za prevenciju i borbu protiv ekstremizma da dizajniraju ciljane intervencije koje uzimaju u obzir rodne aspekte fenomena. Na primer, razumevanje rodno specifičnih putanja ka ekstremizmu može pomoći u oblikovanju intervencija u oblasti prevencije i tretmana, specifično za muškarce i žene.

- Uticaj na ciljeve i strategije ekstremističkih grupa: rodna pitanja direktno oblikuju ciljeve i strategije ekstremističkih grupa. To uključuje nametanja regresivnih rodni normi u društvu, napade na prava žena, normalizaciju mizoginog nasilja.
- Razumevanje posledica ekstremizma: ekstremističke ideologije često imaju direktne i indirektne posledice na položaj i uloge žena i muškaraca u društvu. Ispitivanjem ovih posledica, može se razumeti šira društvena šteta koju ekstremizam može uzrokovati.
- Globalni kontekst: kako rodna pitanja postaju sve značajnija u globalnom kontekstu, razumevanje kako se ona prepliću s ekstremističkim delovanjem u Srbiji može pružiti uvide koji su relevantni i za druge regije.

Ova analiza ispituje dinamiku ekstremizma u Srbiji, uzimajući u obzir specifične kulturne, istorijske i političke okolnosti. Njome nastojimo da identifikujemo kako se rodne norme i stereotipi koriste i interpretiraju unutar desničarskog i islamskog ekstremizma u Srbiji. Ova perspektiva pruža mogućnost boljeg razumevanja kako ekstremističke ideologije nastaju, kako se šire i kako se mogu sprečiti ili suzbiti i preusmeriti ka konstruktivnijem društvenom delovanju.

EKSTREMIZAM U SRBIJI

U ovoj analizi bavimo se desnim ekstremnim i islamskim ekstremizmom u Srbiji. Opšti ideološki okvir desnog ekstremizma je srpski etnokonfesionalni nacionalizam, dok je opšti islamsko-ekstremistički ideološki okvir religijski islamski, što ćemo detaljnije razmatrati u narednim odeljcima.

U ovom dokumentu pod desnim ekstremistima podrazumevamo širok (i veoma fluidan) spektar političkih partija, organizacija različitog tipa, pokreta, formalnih i neformalnih grupa i individualnih zagovornika desničarskog ekstremizma, sa ili bez partijske, ili organizacijske afilijacije, koji su prisutni u Srbiji. Moderan, aktuelno relevantan talas ultradesničara se u značajnoj meri pojavljuje od devedesetih godina prošlog veka i evoluirao, adaptirao se i narasta sve do sada. Posebno je izražen uspon desnice tokom poslednjih godina, olakšan populističkim okruženjem i permisivnošću vlasti. Ona je nasilna prema manjinama, braniteljima ljudskih prava, Romima, LGBT zajednici i organizacijama, migrantima...

Među najaktivnijim ultradesnim akterima tokom poslednje decenije ističu se: Nacionalni stroj, Nacionalni srpski front; Nacionalni front; Srpska liga – nova srpska desnica; Pokret Srpski nacionalni front, Čast otadžbine; Udruženje građana Delije sever; Srpski nacionalni pokret 1389; Srpska desnica; Srbski ponos; Srbski sabor Zavetnici; Srpski narodni pokret Zbor; Otačastveni pokret obraz; Ustani za Kosovo; Srbska akcija; Omladinski klub Srbska čast;

Čitaonica Starostavnik; Srpski dobrovoljački korpus 1941–1945; Srpski narodni pokret Naši; Centar za kulturnu obnovu Arheofutura; Studentska akcija; Solidarnost za Kosovo; Krv i čast Srbija; Nacionalna avangarda. U naporu da se prilagode, opstanu i ojačaju, neki od ovih aktera povezuju se i sa klerikalnim krugovima (na primer: Obraz i Ustani za Kosovo) i/ili izražavaju političke ambicije. Osim toga, postoji niz političkih partija koje se često klasifikuju kao deo ekstremne desnice, poput Srpske radikalne stranke, Srpske desnice, Nove demokratske stranke Srbije, Zavetnika i Dveri. Međutim, važno je napomenuti da neki od njih odbacuju takvo svrstavanje.

Sveukupno, ekstremni desničari različitih vrsta broje na desetine hiljada članova, simpatizera, pratilaca i podržavalaca različitih statusa, čiji broj i uticaj u društvu rastu.

S druge strane, islamski ekstremizam, nije zastupljen u značajnom obimu u Srbiji. Posle vrhunca ovog tipa aktivnosti do pre desetak godina, kada su radikalizacija i regrutacija kulminirale odlaskom samo nekoliko desetina pojedinaca, nekih sa ženama i decom na ratišta u Siriju, odlasci na strana ratišta već duže vreme se ne beleže, a i regrutacija za odlazak na strana ratišta je ugašena. I šire gledano, osim same regrutacije za odlazak na strana ratišta, islamski ekstremizam je u značajnom opadanju tokom poslednje decenije, nema evidentiranih nasilnih aktivnosti i za sada ni ne postoji realan potencijal za njihovu pojavu.

Kad govorimo o islamskom ekstremizmu u Srbiji, trenutno obuhvata članove jedne selafijske zajednice u Sandžaku, u kojoj živi 20–30 porodica iz Srbije po strogim pravilima šerijata, zatim zagovornike ekstremnih varijanti islama i njihove pratioce i simpatizere, uglavnom u online grupama i malim neformalnim grupama. Za našu analizu ove grupe su zanimljive zbog svoje isključivosti i odnosa prema ženama koje su u suprotnosti sa shvatanjem rodni politika koje se temelje na međunarodnim standardima ljudskih prava. Ove pojave islamskog ekstremizma ne prihvata lokalna mejnstrim zajednica koju čine većinski muslimani, kao i institucije i lokalni akteri, koji javno i zvanično osuđuju ekstremizam, edukuju javnost i pozivaju na miroljubivi islam. Ove grupe egzistiraju na marginama zajednice.

ODNOS EKSTREMIZMA I MEJNSTRIMA

Jačanje organizacija ekstremne desnice i njihov ulazak u prostor mejnstrim politike traje gotovo četiri decenije.¹ Ekstremna desnica u Srbiji povezana je s vladajućom partijom Srpskom naprednom strankom (SNS).² sistemom,³ institucijama i organima vlasti na svim nivoima⁴ i kontaminira javni prostor i kulturu ekstremističkim sadržajima. Veze, preklapanja i dinamika odnosa desnice s vlastima nisu samo na političko-organizacionom i ličnom nivou, niti samo na nivou resursa, moći i odlučivanja, već odražavaju dublje ideološke simpatije i približavanje stavova. U ukupnom sadejstvu, ovo predstavlja ozbiljan problem zbog već primetnih posledica po koheziju i stabilnost društva, sve dublje polarizacije između različitih grupa u društvu, stvaranje atmosfere neprijateljstva, nerazumevanja i nasilja.

Prodor ekstremizma u institucije ogleda se u njihovoj nefunkcionalnosti, netransparentnosti i instrumentalizaciji za političke potrebe,

- 1 "Desni ekstremizam u Srbiji", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2020, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/desni%20ekstremizam.pdf>
- 2 Saša Dragojlo, "Mreža parapolicijskih organizacija: Pravoslavni templari i veze sa SNS-om", BIRN, 2021, <https://balkaninsight.com/sr/2021/12/09/mreza-para-policijskih-organizacija-pravoslavni-templari-i-veze-sa-sns-om/>, Ivana Pejčić, "Jačanje ekstremne desnice u Srbiji: Ko koga kontrolise?", Novi magazin, 2022, <https://novimagazin.rs/iz-nedeljnika-nm/279959-jacanje-ekstremne-desnice-u-srbiji-ko-koga-kontrolise>
- 3 Nikoletić, I. "Ekstremna desnica u Srbiji na državnom budžetu", Danas, 2021, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ekstremna-desnica-u-srbiji-na-drzavnom-budzetu/>
- 4 Filip Mirilović, "Ekstremna desnica u Srbiji: Novo buđenje", Vreme, 2022, <https://www.vreme.com/vesti/ekstremna-desnica-u-srbiji-novo-budjenje/>

tj. "zarobljavanju institucija".⁵ Primer koji najbolje sumira odnos države prema desničarskom ekstremizmu je Nacionalna strategija za sprečavanje i borbu protiv terorizma, koja nije predviđala nijednu aktivnost u ovoj oblasti.⁶ Na ovaj način se ekstremističke ideje normalizuju u okviru politike i zakonodavstva i dolazi do institucionalizacije diskriminacije, predrasuda i netolerancije, a ugrožene grupe⁷ neretko postaju mete, umanjuju se osnovna ljudska prava i slobode. Vidljiva je i sve veća integracija ekstremističkih narativa u institucionalne mehanizme, poput Skupštine Srbije.⁸ obrazovnih

- 5 "Mišljenje stručnjaka: Srbija pala po Indeksu demokratije jer su institucije zarobljene", Danas, 2023, <https://www.danas.rs/vesti/politika/misljenje-strucnjaka-srbija-pala-po-indeksu-demokratije-jer-su-institucije-zarobljene/>
- 6 "Uspon desnice slučaj – Srbija, ekstremizam, terorizam, strani borci"., Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2022, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Uspon%20desnice%20-%20slucaj%20Srbija.pdf>
- 7 Na primer novinari i novinarki nezavisnih medija i borci za ljudska prava: Mila Manojlović "Od pretnji do napada na novinare u Srbiji", Radio "Slobodna Evropa", 2023, <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-novinari-pretnje-napadi/32311969.html>, "Građanska Vojvodina: Opasno targetiranje boraca za ljudska prava iz Crne Gore", Autonomija, 2022. <https://autonomija.info/gradjanska-vojvodina-opasno-targetiranje-boraca-za-ljudska-prava-iz-crne-gore/>
- 8 Poput svakodnevnih pojava verbalno nasilja i govora mržnje u Skupštini Srbije na: "U Skupštini opet niz uvreda, ko je kriv za nasilje, zašto se ne hapse navodne ubice", Autonomija, 2023, <https://autonomija.info/u-skupstini-opet-niz-uvreda-ko-je-kriv-za-nasilje-zasto-se-ne-hapse-navodne-ubice/>

institucija,⁹ organa sprovođenja zakona i medija,¹⁰ koji neretko postupaju po diktatu, a ne u skladu sa svojim ingerencijama¹¹. Zvanična javna istupanja predstavnika institucija takođe sadrže ekstremne sadržaje,¹² čime se ovakve ideje dodatno legitimizuju i normalizuje se njihovo prisustvo u svakodnevnom životu.

Kada se ekstremistički sadržaji infiltriraju u mejnstrim kulturu i javni diskurs – bilo preko popularne muzike, filmova, književnosti,

obrazovnih materijala,¹³ ili istupa javnih ličnosti¹⁴ – njihov toksični uticaj postaje još ubitačniji. Proces kontaminacije često je postepen, suptilan i upakovan u privlačne narative koji na prvi pogled mogu delovati benigno, ali imaju duboke i trajne posledice na društvene vrednosti i norme.

Kao rezultat svega navedenog, najrazornija i najdalekosežnija posledica trenda kontaminacije mejnstrima ekstremističkim sadržajima je promena u kolektivnoj svesti društva. Kad štetne ideje ostanu bez osporavanja, bez kontra-narativa, mlađe generacije se edukuju bez razvoja kritičkog mišljenja i medijske pismenosti, a socijalizuju se prihvatajući ekstremizam kao normalan deo svakodnevnog života.

S rodnog aspekta, proces kontaminacije mejnstrima, gde se ekstremističke ideje i vrednosti infiltriraju u osnovne postavke društva, može imati posebno štetne posledice za prava i slobode žena. Kad ekstremistički stavovi o ženama postanu deo mejnstrim razmišljanja, stvara se okruženje neprijateljsko prema rodnoj ravnopravnosti. Ženama počinje da preči erozija decenijama sticanih prava,

9 Promocija Kristijana Golubovića u školi na: "VIDEO: Kristijan Golubović i Crni Cerak u osnovnoj školi u Beogradu, reagovali roditelji", N1, 2023, <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/338308/VIDEO-Kristijan-Golubovic-i-Crni-Cerak-u-osnovnoj-skoli-u-Beogradu-reagovali-roditelji.html>, i na: "Ovo ima samo u Srbiji": Osuđivani kriminalac Kristijan Golubović posetio osnovnu školu, ljudi šokirani" Irena Dedakin, Nova, 2023, <https://nova.rs/zabava/sudbine/ovo-ima-samo-u-srbiji-osudjivani-kriminalac-kristijan-golubovic-posetio-osnovnu-skolu-ljudi-sokirani/>

10 Ivana Krstić, "Izveštaj o upotrebi govora mržnje u medijima u Srbiji", COE, 2020, <https://rm.coe.int/hf25-hate-speech-serbian-media-srp/1680a2278f>

11 Na primer, tretman građanskih aktivista u vezi murala Ratku Mladiću: Milica Stojanović, "Srbija: Ratni zločinci osuđeni u Hagu, veličani u Beogradu", BIRN, 2021, <https://balkaninsight.com/sr/2021/12/30/srbija-ratni-zlocinci-osudeni-u-hagu-velicani-u-beogradu/>

12 Npr. Ružić o Zapadnim vrednostima, Vulin o srpskom svetu, negiranje ratnih zločina iz ratova devedesetih godina: Milica Stojanović, "Srbija: Ratni zločinci osuđeni u Hagu, veličani u Beogradu", BIRN, 2021, <https://balkaninsight.com/sr/2021/12/30/srbija-ratni-zlocinci-osudeni-u-hagu-velicani-u-beogradu/>

13 Npr. rodna analiza udžbenika: Stakić Mirjana "Analiza istraživanja rodne osetljivosti udžbenika za srpski jezik", Nastava i vaspitanje, 2017, vol. 66, br. 3, str. 483–495, <https://bic-pk.ceon.rs/article.aspx?artid=0547-33301703483S>, Jelena Čeriman, Jelena Stefanović, Saša Glamočak, Maja Korolija, "Rodna analiza nastavnih programa i udžbenika za srpski jezik od prvog do četvrtog razreda osnovne škole", Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2019, https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/03/Rodna_analiza_nastavnih_programa_i_udzbenika_SIPRU.pdf

14 V. Jeremić, "Stotine tomova govora mržnje: Književni doprinos Vojislava Šešelj", Danas, 2022, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/stotine-tomova-govora-mrznje-knjizevni-doprinos-vojislava-seselja/>

povratak retrogradnim pogledima na ulogu žena u društvu, čime se smanjuje njihova autonomija, pravo na obrazovanje, zapošljavanje i na slobodno učestvovanje u javnom životu.

Posledično, kako se patrijarhalni i mizogini stavovi sve više normalizuju, to pruža osnovu za institucionalizaciju diskriminacije žena. Zakoni i politike mogu biti revidirani tako da više ne služe zaštititi prava žena, poput, na primer, šira desničarska inicijativa za povlačenje Zakona o rodnoj ravnopravnosti¹⁵, uz snažnu podršku i učešće Srpske pravoslavne crkve (SPC). Dodatno, čak se i koriste kao alati za njihovo kršenje, kao ponovljene inicijative za zakonsku zabranu abortusa.¹⁶ Jednako zabrinjavajuće je i rastuće normalizovanje rodno zasnovanog nasilja. Mizogini stavovi i ideje se konstantno nedovoljno osporavaju, što stvara klimu u kojoj je nasilje nad ženama viđeno kao prihvatljivo. ili čak opravdano¹⁷.

15 "Ideološki nametnut zakon", Pečat, 2023, <https://www.pecat.co.rs/?p=170180>

16 "Srpska pravoslavna crkva je za zabranu abortusa: Dete nije privatno vlasništvo majke, ono pripada životu koji je od Boga darovan", Pouke, 2016, <https://pouke.org/forums/topic/44761-srpska-pravoslavna-crkva-je-za-zabranu-abortusa-dete-nije-privatno-vlasni%C5%A1tvo-majke-ono-pripada-%C5%BEivotu-koji-je-od-boga-darovan/>, "Poverenica i potpredsednica Vlade: Opasna inicijativa za zabranu abortusa u Srbiji", Glas Amerike, 2022, <https://www.glasamerike.net/a/srbija-abortus-inicijativa-zabrana-poverenica-ministarka/6435459.html>

17 Leposava Čolić "Relativizacija nasilja nad ženama", 2022, FoNet, <http://www.fonet.rs/drustvo/36216231/relativizacija-nasilja-nad-zenama.html>, Katarina Živanović, "Relativizuje nasilje nad ženama, zamenjuje teze": Dušica Sremčević, govornica sa protesta, razočarana Vučićevim obraćanjem na Pinku", 2023, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/dusica-sremcevic-vucic-obracanje-pink-protest-srbija-protiv-nasilja-nasilje-nad-zenama/>,

POJAM EKSTREMIZMA U KONTEKSTU ZAMAGLJIVANJA GRANICE SA MEJNSTRIMOM

Ekstremizam je pojam koga koristimo za opisivanje ideologija i praksi koje su daleko od političkog, religijskog ili društvenog mejnstrima određene zajednice. Međutim, moderni pravci razvoja ekstremne desnice, a donekle i islamskog ekstremizma, pokazuju jasnu strategiju najpre zamagljiivanja granica sa mejnstrimom, a zatim i kontaminacije mejnstrima ekstremnim sadržajima.

Glavna linija razdvajanja između mejnstrima i ekstremizma trebalo bi da se ogleda u osnovnim vrednostima i principima koji oblikuju i (p)održavaju društvenu strukturu. U centru mejnstrima u demokratijama nalaze se demokratske vrednosti, vladavine prava, univerzalnih ljudskih prava, ličnih sloboda, uzajamnog poštovanja i tolerancije različitih vera i uverenja. S druge strane, ekstremizam izaziva ove osnovne vrednosti, bilo nasilnim bilo nenasilnim sredstvima, težeći radikalnoj promeni, ili potpunom rušenju postojećeg poretka.

U društvima gde postoji "kontaminacija" mejnstrima ekstremističke ideje i aktivnosti postaju sve prisutnije u javnom diskursu, medijskom prostoru i institucionalnim strukturama. Kad ekstremistički narativi postanu vidljiviji i češći, raste rizik da se percipiraju kao manje ekstremni, ili čak prihvatljivi.

Iako su pristalice desničarske ideologije sve brojnije, a borci za demokratiju i ljudska prava sve marginalizovaniji i ugroženiji,

ipak, brojnost pristalica određenog stava ili ideje ne može da bude osnovni kriterijum za razlikovanje mejnstrima od ekstremizma. Ključna razlika je u suštini i vrednostima koje ove ideologije i stavovi zagovaraju. Upravo iz tog razloga, i u ovakvom društvu gde ekstremističke ideje postaju sveprisutne, neophodno je čuvati i afirmisati osnovne vrednosti demokratskog društva, poput vladavine prava i ljudskih prava. Stoga, ključna demarkaciona linija, između mejnstrima i ekstremizma jeste njihova povezanost s osnovnim demokratskim vrednostima i principima, bez obzira na brojnost njihovih pristalica ili njihovu vidljivost u društvu.

Zato se i opredeljujemo da dosledno koristimo izraz “ekstremističke” grupe, organizacije, ideolozi, iako značajan deo njih odbija ovakvo označavanje, često upravo kao deo manipulacije narativima kojima olakšavaju dalju kontaminaciju mejnstrima ekstremnim sadržajima.

METODOLOGIJA

Ova analiza narativa, poruka i praksi ekstremističkih grupa uključila je rodnu analizu, pretežno na mikro, a delom i na mezo i meta nivou. Ona je neophodna za sveobuhvatno i dubinsko razumevanje ekstremizma u Srbiji i za formiranje strategija i intervencija koje će se efikasno baviti njegovom prevencijom i suzbijanjem. Analizirana je kompleksna slika o tome, kako rodni stereotipi, norme, uloge i dinamika oblikuju ekstremističke grupe, njihove članove i članice, funkcionisanje ovih grupa, kao i njihovu interakciju sa širom

zajednicom. Razmatrano je kako rodne norme utiču na odluke i motivaciju pojedinca – žena i muškaraca da se pridruže ekstremističkoj grupi, tj. kako se odvija proces regrutacije, kako te norme oblikuju njihove stavove, vrednosti, uloge, odnose, hijerarhije i ponašanja unutar tih grupa, kao i kako ukupna rodna dinamika unutar ekstremističkih grupa određuje njihovo eventualno napuštanje. Poseban fokus analize obuhvatio je i razmatranje rodno zasnovanog nasilja, kako unutar samih ekstremističkih grupa, tako i u narativima, vezano za širi društveni kontekst.

Rodna analiza na mikro, meta i mezo nivou pruža dragocenu perspektivu, kako rodne norme oblikuju i utiču na ekstremističke grupe i njihovo članstvo. To je ključno za razumevanje kompleksnosti ekstremizma u Srbiji i za razvijanje ciljanih intervencija za njegovo suzbijanje.

Za potrebe analize rodni aspekti desnog i islamskog ekstremizma u Srbiji korišćeno je nekoliko vrsta izvora podataka: javno dostupni izvori i intervjui Helsinškog odbora (HO), sprovedeni tokom 2023. godine, ali i podaci prikupljeni u prethodnim istraživanjima HO.

Prvenstveno, podaci o porukama i aktivnostima ekstremista pribavljeni su iz javno dostupnih izvora, što je obuhvatilo:

- Analizu veb portala – praćenje i analiza zvaničnih sajtova ekstremističkih grupa, organizacija i pojedinaca koji podržavaju i šire ekstremističke ideje; proučavanje sadržaja, komentara i poseta.

- Analizu društvenih mreža – praćenje i analiza zvaničnih naloga ekstremističkih grupa, organizacija i pojedinaca koji propagiraju ekstremističke ideje ili sprovode radikalizaciju; proučavanje sadržaja, komentara i pratilaca.¹⁸
- Analizu medijskih sadržaja – praćenje i analiza štampanih i online novina i časopisa, tv i radijskih priloga; proučavanje vesti, članaka i medijskih izveštaja o aktivnostima aktera u Srbiji i regionu povezanih sa desnim i islamskim ekstremizmom, kao i o reakcijama i percepciji ekstremizma u široj javnosti. *(Korišćeni izvori podataka ovog tipa citirani su na adekvatnim mestima u ovom dokumentu.)*
- Izveštaji drugih organizacija – praćenje i analiza izveštaja i saopštenja drugih nevladinih organizacija i međunarodnih tela koji se bave pitanjima ekstremizma u Srbiji. *(Korišćeni izvori podataka ovog tipa citirani su na adekvatnim mestima u ovom dokumentu.)*
- Javni podaci državnih institucija – praćenje i analiza izveštaja, obraćanja i saopštenja različitih državnih tela i organa koji se

odnose na pitanja ekstremizma u Srbiji. *(Korišćeni izvori podataka ovog tipa citirani su na adekvatnim mestima u ovom dokumentu.)*

- Stručne i akademske publikacije – praćenje i analiza stručnih časopisa, saopštenja sa skupova, akademskih studija i istraživanja. *(Korišćeni izvori citirani su na adekvatnim mestima u ovom dokumentu.)*

Dodatno, realizovani su i intervjui sa ključnim stručnjacima i stručnjakinjama koji se temama ekstremizma u Srbiji bave duži niz godina, lokalnim liderima, aktivistima, pripadnicima specifičnih grupa i poznavateljima zajednica koji su obezbedili pristup verodostojnim podacima o aktuelnim dešavanjima relevantnim za ovo istraživanje. Takođe, integrisani su i prethodno prikupljeni podaci dobijeni u intervjuima i fokus grupama koje je sprovodio Helsinški odbor tokom poslednjih pet godina (tim istraživanjima obuhvaćeno je više od 150 osoba).

18 Pristup podacima na društvenim mrežama je bio otežan u slučaju ultradesničarskih organizacija, gde čak ni pratioci ne mogu biti osobe koje nisu lično identifikovane i proverene i dokazane kao simpatizeri date grupe. Stoga je pristup posebno ekstremnim i nasilnim sadržajima bio ograničen.

ZAJEDNIČKE ODLIKE EKSTREMNE DESNICE I EKSTREMNOG ISLAMA

Različite forme ekstremizma, iako raznolike u svojim kulturnim i istorijskim kontekstima, ipak dele suštinske odlike koje ih definišu kao isključive, radikalne, autoritarne i opresivne ideološke sisteme. Konkretno, između desnog i islamskog ekstremizma, moguće je identifikovati niz zajedničkih karakteristika koje su prepoznate i na globalnom nivou,¹⁹ ali i specifične, u kontekstu Srbije i regiona²⁰. Takođe, važno je istaći da, osim ovih sličnosti, postoje i značajne razlike između islamskog i desnog ekstremizma u Srbiji, budući da se temelje na različitim ideološkim osnovama, kao i nijanse unutar različitih ekstremističkih grupacija koje će biti posebno razmotrene. Za potrebe ove analize, posebno izdvajamo najrelevantnije aktuelne zajedničke odlike ovih formi ekstremizma:

19 Social media extremism can be “asymptomatic”, ENAR, 2020, <https://www.enar-eu.org/social-media-extremism-can-also-be-asymptomatic/>, Tahir Abbas, “Ethnicity and Politics in Contextualising Far Right and Islamist Extremism”, *Perspectives on Terrorism*, 2017, <https://www.jstor.org/stable/26297841>, Diana Rieger, Lena Frischlich, Gary Bente “”, 2013, https://eucpn.org/sites/default/files/document/files/39._propaganda_2.0_-_psychological_effects_of_right-wing_and_islamic_extremist_internet_videos.pdf, K. Jasko, G. LaFree, J. Piazza, M. H. Becker A comparison of political violence by left-wing, right-wing, and Islamist extremists in the United States and the world, Princeton University, 2022, <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2122593119>, T. Abbas, Far-Right Versus Islamist Extremism, T. Abbas, 2019 <https://doi.org/10.1093/oso/9780190083410.003.0008>

20 Nejra Veljan i Maida Čehajić Čampara, “Rodne ideologije: kako ekstremisti iskoristavaju borbe za ženska prava i pokreću recipročnu radikalizaciju” Atlantska inicijativa, 2021, <https://atlantskainicijativa.org/rodne-ideologije-kako-ekstremisti-iskoristavaju-borbe-za-zenska-prava-i-pokrecu-reciprocnu-radikalizaciju/>, “Desni ekstremizam u Srbiji”, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2020, <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/desni%20ekstremizam.pdf>

- Superiornost vlastite grupe, umesto univerzalnosti ljudskih prava i sloboda
- Klerikalizacija, umesto sekularizma
- Autoritarnost, umesto demokratije
- Retradicionalizacija, umesto razvoja
- Repatrijarhalizacija, umesto unapređenja ženskih ljudskih prava

SUPERIORNOST VLASTITE GRUPE, UMEMO UNIVERZALNOSTI LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA

Ova zajednička karakteristika ekstremizama je posebno opasna, jer podriva osnovne temelje civilizovanog društva – jednakost, ljudska prava i slobode. Odnosi se na, od mejnstrima vrednosno suprotnu ekstremističku postavku – stavljanje interesa, kulture i religije sopstvene grupe iznad opšteg dobra i ljudskih prava svih drugih. U osnovi, ekstremističke grupe često ne prepoznaju, ili čak otvoreno odbacuju jednakost i dostojanstvo svih ljudi, već se fokusiraju na superiornost svoje grupe. Tako, desničarski ekstremisti glorifikuju “čistoću” srpskog identiteta, islamski ekstremisti ističu superiornost svojih religijskih uverenja. Ekstremistički narativi o superiornosti često povlače za sobom i potrebu za stremljenjem ka i očuvanjem “čistote” nacije, rase, religije ili kulture.

Ovo je jedna od primarnih karakteristika koja ih čini ekstremnim, jer se time udaljavaju od umerenih postulata mejnstrima. Utemeljenije ideologije na superiornosti svoje grupe, opasno je i zbog toga što

otvara put ka netoleranciji, diskriminaciji i nasilju prema onima koji nisu deo njihove grupe, budući da je obezvređivanje “drugih” neophodan početan korak i opravdanje za njihov bilo kakav loš tretman. Sve ovo čini reditelj Dragoslav Bokan²¹ kada diskvalifikuje Mariniku Tepić iz nacionalnih razloga “Marinika Tepić je pripadnik nacionalne manjine koja mrzi Srbiju i srpski narod, koja je ušla kod Čanka u njegovu antisrpsku organizaciju kada je bila mlada devojka i studirala šta? Rumunski jezik! Iz rumunske porodice! Rumunska mama, rumunski tata, radila u rumunskoj organizaciji, i ona je naš neprijatelj! Ona je nacionalni neprijatelj, ne samo ideološki i politički”.²²

U nastavku isticanja svoje superiornosti obe vrste ekstremizma često koriste retoriku “mi protiv njih”, gde se “drugi” (bilo da su to “zapadne vrednosti”, migranti, religijske manjine ili sekularni

21 Bokan je reditelj iz Beograda, predsednik Instituta za nacionalnu strategiju i član Saveta Filološkog fakulteta u Beogradu. U javnosti poznat po tome što pruža bezrezervnu i nekritičku podršku aktuelnim vlastima u zemlji, a devedesetih godina je bio poznat po ultradesničarskim stavovima i aktivnostima, osuđen za razbojništvo. Osnivač i ideolog paravojne organizacije ‘Beli orlovi’, sa njima je bio na ratištima u Hrvatskoj i BiH. Tokom rata osnovao je svoju stranku “Srpski otadžbinski savez” (SOS), a učestvovao je i na republičkim izborima za predsednika 1992. godine, kao predsednik SOS. Bio je savetnik za medije načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije Nebojše Pavkovića, radio za brojne medije i jedan je od suosnivača Rusko-srpskog kulturnog centra, a radio je i kampanje za desničarske stranke i organizacije poput Srpske radikalne stranke, “Obraz” i SNP Naši.

22 Boško Nicović, “Govor mržnje trešti sa Pinka, Marinika Tepić proglašena za narodnog neprijatelja”, N1, 2021, <https://n1info.rs/vesti/govor-mrznje-tresti-sa-pinka-marinika-tepic-proglasena-za-narodnog-neprijatelja/?fbclid=IwAR0H5rzdyofRX2CwCKEL6KeF4RxXnRnknunmi3pEKyzPv0wi5PtGL30CMYT8> iako je to posle povukao.

liberalizam) posmatraju kao pretnja. Izjava Pavla Bihalića:²³ “Devojka Ana A. (22) iz Beograda pretučena je nakon što je došla u kinesku radnju da vrati robu. Ova manjina dozvoljava sebi u Srbiji da vrši krivična dela nad našim narodom i na sve to da prođu kažnjeno sa prekršajnom prijavom. Ovo je ono na šta vam ukazujemo. Manjine u Srbiji imaju veća prava od većina. Zato Romi uprežu konje, zato Kinezi kolju i jedu pse. Nedopustivo!” pokazuje na koji način ekstremistički narativi podstiču i osećaj marginalizacije i ugroženosti, isključenosti iz dominantnih društvenih struktura i tokova, a to se daljnjom radikalizaciju koristi za jačanje unutar-grupne kohezije i ekstremističkih stavova. Obe grupe često ističu da su marginalizovane, ili da savremena društva, globalizacija, ili dominantna društvena struktura ugrožavaju njihove vrednosti, čak i da je “sistem” protiv njih, što dalje povlači anti-establišment stav poput Počučine pretnje predsedniku vlade Vučiću da će “završiti kao Čaušesku”,²⁴ nepoverenje prema tradicionalnim medijima, obrazovnim institucijama, političkim liderima, kao i isticanje potrebe za suprotstavljanjem “drugima”. Kod grupa u kojima je radikalizacija otišla dovoljno daleko, pojavljivale su se i radikalna rešenja za sve ove percipirane probleme, koja uključuju izolaciju, odbacivanje mejnstrima, ili čak

23 Pavle Bihali, osnivač grupe *Levijatan* 2015. godine, aktivista i političar. Delatnost *Levijatana* proširila se brzo sa prvobitno proklamovane brige za životinje, na borbu protiv migranata, vakcina, otkrivanje afera, nasilne izgrede. Bihali je bivši funkcioner Pokreta Snaga Srbije — BK (PSS–BK), a 2020., tada već kao jasno profilisana desničarska grupa, i *Levijatan* izlazi i na izbore.

24 “Stefanović: Počuća pretnjama ne može postići cilj”, RTS, 2015, <https://www.rts.rs/lat/vesti/Hronika/2039516/Stefanovi%C4%87:+Po%C4%8Du%C4%8Da+pretnjama+ne+mo%C5%BEe+posti%C4%87i+cilj.html>

nasilje koje se tretira kao legitimno sredstvo postizanja političkih ili društvenih ciljeva.

Sve navedene karakteristike imaju značajne reperkusije na stavove ekstremista prema ženama, njihov tretman i propisane rodne uloge. Uz dodatno utemeljenje na izraženoj patrijarhalizaciji, isticanje superiornosti vlastite grupe manifestuje se kroz ideje da su žene podređene muškarcima, a njihova primarna uloga je da služe svojoj naciji, zajednici, porodici i muževima. Dok desničarski ekstremizam glorifikuje ženu kao tradicionalnu zaštitnicu porodičnih vrednosti, islamski ekstremizam to isto čini kroz striktno religijske norme o ženinoj čestitosti i ulozi u porodici. Očuvanje "čistote" po pravilu donosi kontrolu nad ženskom seksualnošću i telom. Na primer, naglasak na "čistoći" vodi pritiscima da žene ostanu "nevine" do braka, ili da nose odeću koja ih potpuno pokriva u islamskom ekstremizmu, dok desničarski ekstremizam može glorifikovati ženu kao simbol nacije i očekivati od nje da rađa decu kako bi očuvala "čistoću" rase i nacije. Retorika "mi protiv njih" podstiče ideje da žene koje ne slede propisane patrijarhalne norme postaju "neprijatelji" koji ugrožavaju "čistoću" i superiornost grupe. Na primer, žene koje se zalažu za svoja prava, feministkinje, ili one koje odbijaju tradicionalne uloge se tako stigmatizuju i čak postaju mete nasilja.

Dodatno, ovi narativi ističu i potrebu zaštite žena od spoljašnjih grupa. Ekstremističke grupe koriste osećaj marginalizacije i ugroženosti da podstaknu žene da se priklone tradicionalnim ulogama kao načinu da "spasu" svoju kulturu ili religiju od spoljnih pretnji.

Kada je reč o ženama, radikalna rešenja često uključuju nasilje ili stroge kazne za one koje krše patrijarhalne norme, bilo da je to kroz "neprikladno" oblačenje, ponašanje ili izražavanje svojih prava, na primer, poziv huliganima i navijačima na Fejsbuku da pretuku "Žene u crnom"²⁵.

Ukupno gledano, ove karakteristike ekstremizama po pravilu dovođe do snažnog pritiska na žene da se uklope u patrijarhalne norme, ograničavajući njihovu slobodu, prava i mogućnosti, o čemu će se detaljno diskutovati u narednim odeljcima.

KLERIKALIZACIJA UMETO SEKULARIZMA

U kompleksnom sadejstvu s ostalim karakteristikama ekstremizama i kao naredna zajednička karakteristika je i klerikalizacija, koja obuhvata procese u kojima religijske institucije i njihovi predstavnici stiču sve dominantniju ulogu i uticaj u društvu i politici, na štetu sekularnih institucija i vrednosti.²⁶ To dalje rezultira stavljanjem rigidnih interpretacija religijskih dogmi i učenja iznad državnog zakonodavstva i sekularnih principa, što ojačava patrijarhalne norme i ograničava slobode pojedinca, prvenstveno žena.

25 "Bio je voditelj, osuđen je zbog ratovanja u Ukrajini, pretio "Ženama u crnom", kandidat za poslanika: "Zavetnici" stavili Radomira Poču na listu za Skupštinu", Blic, 2022, <https://www.blic.rs/vesti/politika/bio-je-voditelj-osudjen-je-zbog-ratovanja-u-ukrajini-pretio-zenama-u-crnom-a-sad-je/5tfc7qx>

26 "Kritika klerikalizacije Srbije", Antifašistička akcija Novi Sad, 2007, https://www.kuda.org/sites/default/files/docs/Kritika%20klerikalizacije%20Srbije_finanal.pdf

U kontekstu klerikalizacije Srbije, desničarski ekstremisti zagovaraju veći uticaj Srpske pravoslavne crkve (SPC) u društvu i državnim institucijama²⁷ i ostvaruju značajnu saradnju sa SPC na ostvarenju svojih ciljeva, a islamski ekstremisti teže rigoroznoj implementaciji religijskih principa u svakodnevnom životu i zakonodavstvu, makar onom neformalnom, unutar svojih zajednica davanjem primata šerijatskim zakonima nasuprot državnim²⁸.

Klerikalizacija u Srbiji događa se u interakciji složene kombinacije faktora. Pre svega, tu je politički uticaj verskih lidera, koji kontinuirano jača nakon pada socijalizma, od kada politički lideri počinju da stvaraju bliske veze s liderima SPC, što je dovelo do većeg uticaja religije u javnom životu i donošenju političkih odluka koje podržavaju verske vrednosti. Nedavni slučaj "puzajuće klerikalizacije u obrazovanju", kad je lokalni sveštenik održao verski obred u školi bez odobrenja direktorke, upravo i pokazuje demonstraciju moći crkve u odnosu na institucije i zakone. Adekvatna reakcija državnih institucija je potpuno izostala.²⁹ Naime, direktorka Osnovne škole "Aleksa Šantić" u Sečnju Olivera Marjanović, poštujući Ustavom i

27 Emisija "Tabu" u petak u 21.h 11. VIII 2023 govori o klerikalizaciji i malignom uticaju SPC u društvu u pravcu mizoginije.

28 Nejra Veljan i Maida Ćehajić Čampara: "Rodne ideologije: kako ekstremisti iskoristavaju borbe za ženska prava i pokreću reciprocnu radikalizaciju" Atlantska inicijativa, 2021, <https://atlantskainicijativa.org/rodne-ideologije-kako-ekstremisti-iskoristavaju-borbe-za-zenska-prava-i-pokrecu-reciprocnu-radikalizaciju/>

29 "Gosti N1: Puzajuća klerikalizacija društva bez adekvatne reakcije države", N1, 2023, <https://n1info.rs/vesti/gosti-n1-puzajuca-klerikalizacija-drustva-bez-adekvatne-reakcije-drzave/>

zakonima garantovan sekularizam države, naložila je da za obeležavanje dana Svetog Save ne budu dozvoljeni verski obredi u školi. Nakon protesta meštana, odluka direktorke nije sprovedena, sveštenik je ipak održao obred i to bez prisustva direktorke.

Istovremeno, dolazi do promena u društvenim vrednostima, posebno u poverenju u institucije, pri čemu Crkva ostaje jedina institucija s rastućim poverenjem. Verska renesansa, koja je nastupila od pada socijalizma, stimulisala je povećano interesovanje za religijske aktivnosti, promociju verskih normi i uspon religijskih institucija u društvu. Socijalni i ekonomski faktori, poput siromaštva, nezaposlenosti i nesigurnosti, izazvali su potrebu za traženjem utehe, smisla i podrške u religijskim institucijama. Crkva dobija značajan prostor u medijima, a dobija priliku i da osniva svoje medije³⁰.

Sa svoje strane, Crkva, po prirodi svog načina organizovanja i funkcionisanja, kao i po sadržaju svojih doktrina posebno podstiče retraditionalizaciju, patrijarhalizaciju, klerikalizaciju i autoritarnost, kako na individualnom planu, tako i kao model društvenog funkcionisanja, dajući i sama primer u tome.

Posebno je značajan uticaj klera na ženska prava, jer Crkva pruža elaboriran set striktnih, rigidnih i retrogradnih patrijarhalnih normi. U isto vreme crkva je jedna od najstarijih institucija u društvu, sa brojnim članstvom i visokim nivoom poverenja građana i građanki, što otvara put ka značajnom uticaju na društvene stavove i

30 Na primer, TV Hram, televizija SPC, <https://www.tvhram.rs/>

praksu. Ako dodatno, od SPC, kao društvenog aktera koji spada u institucionalni mejnstrim stižu ekstremistički sadržaji, poput izjave mitropolita Amfilohija: "Srpkinje su postale majke čedomorke, koje u svojim utrobama pobiju za jednu godinu više dece nego što su pobili Musolini, Hitler i Broz, i ovi ovde na Kosovu i Metohiji",³¹ to dovodi ženska prava u posebnu opasnost.

Klerikalizacija, u sadejstvu s retradicionalizacijom i repatrijarhalizacijom uz etnonacionalizam u Srbiji donosi značajne negativne reperkusije na stavove o ženama, njihov tretman i propisane rodne uloge: povećava se naglasak na patrijarhalnim ulogama žena kao majki i domaćica, dok su muškarci "glave" porodice; smanjuje se učešće žena u javnom životu, bilo politički, ekonomski ili na drugi način; jačaju zahtevi za snažnijom kontrolom nad ženskim telom i seksualnošću kao norme "pristojnog" oblačenja i ponašanja, norme vezane za predbračne seksualne odnose i stavovi prema kontracepciji, abortusu i razvodu; povećava se pritisak da se žensko obrazovanje usmeri ka "prikladnim" ženskim ulogama, smanjujući pristup sveobuhvatnom obrazovanju i naročito onom o seksualnosti i pravima žena; erodiraju se dostignuta prava žena i jačaju otpori prema inicijativama, poput zakona o ravnopravnosti polova, prava reproduktivnog zdravlja i slično; pod uticajem religijskih doktrina; klerikalizacija obezbeđuje dodatna opravdanja za rodno zasnovano nasilje, naročito tako što se tradicionalne religijske norme

31 "Svi nadležni čute o poređenju žena i nacista koje je napravio Amfilohije", 021, 2017, <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/173910/Svi-nadlezni-cute-od-poredjenju-zena-i-nacista-koje-je-napravio-Amfilohije.html>

interpretiraju na način koji podržava mušku dominaciju i žene, kao podređene. Sve ovo detaljno ćemo analizirati u odeljku o normama i ulogama žena u ekstremističkim organizacijama i partijama.

AUTORITARNOST UMEMO DEMOKRATIJE

Autoritarnost kao karakteristika ekstremizama odnosi se na težnju ka centralizovanoj moći, gde jedna osoba, ili mala grupa ljudi ima (gotovo) apsolutnu kontrolu, po pravilu, uz gušenje sloboda i prava pojedinca. Ovakva težnja je suprotna demokratskim vrednostima koje promovišu pluralizam, slobodu izražavanja i zaštitu prava svih građana, što i čini autoritarnost jednom od temeljnih i distinktnih karakteristika ekstremizma.

Ekstremističke grupe glorifikuju snažne vođe i odbacuju pluralističke demokratske vrednosti. Jaki, istaknuti i harizmatični lideri su i jedan od važnih faktora privlačnosti ekstremističkih grupa. Desni ekstremisti u Srbiji idealizuju pojedine istorijske figure, ili aktuelne političke lidere kao nezamenjive, dok islamski ekstremisti insistiraju na apsolutnoj moći i autoritetu religijskih vođa.

Autoritarnost je bitno sagledati sa dve komplementarne strane – individualne i društvenopolitičke.³² Na individualnom planu autoritarnost se manifestuje kao "autoritarna ličnost",³³ čije su

32 Flere, S. "Autoritarizam i retradicionalizacija", Sociologija, 1991.Vol XXXIII, No. 3

33 Konceptom koga su razvili Adorno i saradnici. Theodor W. Adorno i njegovi kolege su 1950. godine u svom radu "The Authoritarian Personality" definisali ovaj tip ličnosti i razvili skalu za merenje autoritarnih tendencija.

ključne karakteristike rigidnost, konformizam, preterana poslušnost autoritetima i netrpeljivost prema onima koji su različiti ili marginalizovani.³⁴

U kontekstu društvenih struktura i institucija, autoritarnost se odnosi na društvene sisteme gde su moć i kontrola u rukama malog broja ljudi ili institucija, a gde ostaje malo prostora za individue da izraze otpor ili nezadovoljstvo. Socijalno se autoritarnost manifestuje i u okviru tradicionalnih normi, vrednosti i običaja koji podržavaju autoritarnu hijerarhiju i dominaciju. U politici, autoritarnost, tj. autoritarizam se odnosi na političke režime u kojima je vlast u rukama pojedinca, elitne grupe ili partije, uz ograničenu političku pluralnost, slobodu medija i građanske slobode. Autoritarni režimi se razlikuju od totalitarnih (gde vlast kontroliše sve aspekte društva) i od demokratskih (gde postoje politička konkurencija i građanske slobode). Osnovne karakteristike autoritarnih režima su: ograničavanje političkih sloboda, slobode medija i građanskih sloboda, uz dozvoljavanje određenog stepena socijalne i ekonomske autonomije.

Dinamika odnosa između autoritarne ličnosti i autoritarnih društvenopolitičkih sistema je složena i dvosmerna. Autoritarna ličnost i autoritarno društvo se međusobno hrane i podržavaju, stvarajući povratnu petlju koja pojačava obe pojave. Ovaj fenomen može se

34 Kuzmanović, B.. "Autoritarnost kao socijalno psihološka karakteristika", u Z. Golubović (ur.). "Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba", 1995, Beograd: IFDT i Filip Višnjić

videti u kontinuiranom padu poverenja u demokratiju i kontinuiranom porastu stava "da je Srbiji potreban jak vođa i lider koga će narod slediti" – kod mladih. Ovi rezultati imaju posebnu težinu, jer demonstriraju konstantno negativan trend od 2017. godine, prema godišnjim izveštajima KOMS o najvećem istraživanju o mladima u Srbiji.³⁵

Skretanje pažnje na autoritarni aspekt ekstremističkih fenomena značajno je naročito zbog spomenutog potencijala autoritarnosti da stvara začarane krugove u kojima se individualna autoritarnost, duboko ukorenjena u pojedinačnim ličnostima i njihovim kognitivnim i emocionalnim sklonostima, lako i motivisano priklanja autoritarnim društvenim i političkim uređenjima, podržava ih i osnažuje. S druge strane, autoritarne društvene grupe, političke organizacije, institucije i kultura, jačaju autoritarne društvene norme, vrednosti i strukturu moći, planski rade na prenošenju i održavanju autoritarnih vrednosti unutar društava i među generacijama, stvarajući tako uslove za kontinuirano održavanje na vlasti. Na takav način, autoritarno društvo oblikuje autoritarne ličnosti u okviru procesa socijalizacije i obrazovanja. Ove ličnosti zauzvrat, podržavaju i jačaju autoritarno društvo svojim političkim i društvenim izborima. Ova dinamika posledično stvara stabilan sistem, koji se sam održava i koji je otporan na promene.³⁶

35 "Prezentovani rezultati ovogodišnjeg Alternativnog izveštaja", KOMS, 2023, <https://koms.rs/2023/08/11/prezentovani-rezultati-ovogodisnjeg-alternativnog-izvestaja/>

36 "Od autoritarizma do autoritarizma – kako je Srbija napravila krug", Aljazeera-

Prema malobrojnim istraživanjima ove teme iz doba SFRJ, autoritarna struktura ličnosti jeste bila najfrekventnija među građanima,³⁷ što je jedan aspekt objašnjenja zbog čega su se demokratske teokvine lako urušile tokom devedesetih godina. U poslednjoj deceniji, ponovo dolazi do porasta autoritarnosti, kako na individualnom,³⁸ tako i na društvenopolitičkom planu,³⁹ a primetno je i uzajamno osnaživanje ovih dvaju generatora antidemokratskih pojava.

Iako se autoritarnost sama po sebi, ne mora nužno manifestovati kao ekstremizam, sklonost ka autoritarnom razmišljanju može stvoriti plodno tlo za radikalizaciju pojedinaca, bilo kroz desničarske, ili islamske ekstremističke ideologije. Ako se vratimo detaljnije na karakteristike autoritarnih ličnosti,⁴⁰ možemo uočiti koliko su poželjne i korisne ekstremističkim grupama: visok stepen pridržavanja tradicionalnih i socijalno prihvaćenih normi i vrednosti, bezrezervno prihvatanje autoriteta i verovanje da ljudi na pozicijama moći imaju pravo da izdaju naredbe, tendencija da se kažnjavaju ili osuđuju oni koji se ne pridržavaju tradicionalnih

ra, 2020, <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/5/18/od-autoritarizma-do-autoritarizma-kako-je-srbija-napravila-krug>

37 Gredelj, S. "Dominantne vrednosne orijentacije", u: M. Lazić (ur.). "Razaranja društva", Beograd: Filip Višnjić, 1994.

38 Lazić, M., Pešić, J.. "Društvene promene i promene vrednosnih orijentacija pripadnika osnovnih klasa u Srbiji", u: M. Lazić i S. Cvejić (prir.). "Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije", Beograd: ISI FF i Čigoja štampa, 2013

39 Pešić, J. "Vrednosne orijentacije u postsocijalističkim društvima Srbije i Hrvatske", Filozofski fakultet. Univerzitet u Beogradu. Doktorska disertacija, 2016.

40 Kuzmanović, B. "Autoritarnost", u M. Lazić (ur.). "Razaranja društva", Beograd: Filip Višnjić. 1994.

vrednosti, ili koji su percipirani kao "manje vredni" ili "drugačiji", osećaj neprijateljstva prema onima koji su percipirani kao fizički, emocionalno ili intelektualno slabiji, tendencija da se veruje u iracionalne stvari i da se ljudi klasifikuju prema pojednostavljenim kategorijama ili stereotipima, verovanje u moć kao ključni društveni cilj i vrednost, poštovanje (isključivo) autoritativnih lidera koji demonstriraju "čvrstinu", skepticizam prema humanitarnim ciljevima i vrednostima, projektovanje svojih nepoželjnih osećaja i misli na druge, otpor prema kreativnosti i subjektivnosti, preterana opčinjenost seksom rigidnim stavovima prema seksualnosti, preterani strahovi od seksualne devijacije i preokupacija seksualnom "čistotom", sklonost ka pojednostavljenom crno-belom načinu razmišljanja, preferiranje jasnih, jednostavnih odgovora na složena pitanja i tako dalje.

Novija istraživanja autoritarnih ličnosti potvrđuju njihovu sklonost ka podršci populističkim i autoritarnim liderima, kao i činjenicu da je strah od društvenih promena, gubitka statusa ili fizičke sigurnosti glavni pokretač autoritarnog razmišljanja.

Porast autoritarnosti na individualnom i društvenopolitičkom planu u Srbiji reflektuje se snažno i na odnosu prema feminizmu i rodnoj ravnopravnosti⁴¹ kroz: insistiranje na tradicionalnim rodnim ulogama i konzervativnim vrednostima, tendenciju ograničavanja sloboda i prava žena, pritiske na feministički aktivizam, prikaziva-

41 "Nova/stara rodna očekivanja – konformizam ili otpor patrijarhalnoj podeli rod-nih uloga u porodici", Limes. No. 2., 2017,

nje feminizma kao pretnje tradicionalnim vrednostima, korišćenje antifeminističkih poruka, kako bi se izazvala polarizacija društva i mobilisala bazu podrške protiv unapređenja ženskih ljudskih prava.

RETRADICIONALIZACIJA UMETO RAZVOJA

Ova zajednička karakteristika ekstremizama odnosi se na zagovaranje povratak “starim”, “tradicionalnim”, vrednostima, praksama i normama, uz odbacivanje modernih i progresivnih ideja, tj. donosi antimodernizam i antiglobalizam. Ekstremistički radikalizatori opisuju savremene društvene promene kao pretnju tradicionalnim vrednostima, kao razaranje tradicionalne kulture, religije i identiteta njihovih grupa, a teže njihovom ponovnom uspostavljanju, teže povratku “zlatnoj eri” u kojoj su njihove vrednosti bile dominantne. Novija istraživanja pokazuju da su ovi trendovi u porastu, kao i da su povezani – tradicionalizacija, nacionalizam, autoritarnost i patrijarhalizacija, te da se uzajamno osnažuju.⁴²

Retradicionalizacija se manifestuje u različitim aspektima društva, kao što su brak, porodica, rodne uloge, religiozni oblici ponašanja i kultura. Posebno je značajno kad ovakvi narativi dolaze od mejnstrim aktera, na primer, kad patrijarh Porfirije u Uskršnjoj

42 “Patrijarhalnost, autoritarnost i nacionalizam u Srbiji – promene vrednosnih orijentacija”, Research Gate, 2020, https://www.researchgate.net/profile/Irena-Petrovic/publication/339460079_PATRIJARHALNOST_AUTORITARNOST_I_NACIONALIZAM_U_SRBII_-_PROMENE_VREDNOSNIH_ORIJENTACIJA/links/5e5409d592851c1dcb8a07e9/PATRIJARHALNOST-AUTORITARNOST-I-NACIONALIZAM-U-SRBII-PROMENE-VREDNOSNIH-ORIJENTACIJA.pdf

poslanici,⁴³ ističe potrebu zaštite “braka i porodice kao bogoustavnjenih svetinja i prirodnih oblika čovekovog ličnog i sabornog života”. Uz sve razlike, nijansi i evolucije narativa, po pravilu, desničarski ekstremisti insistiraju na očuvanju “starih srpskih tradicija” i “prirodnoj” porodici, dok islamski ekstremisti zagovaraju strogo tumačenje šerijatskog prava. I desničari i islamski ekstremisti naglašavaju ulogu porodice, veću važnost braka, tradicionalne rodne uloga, veću ulogu majki u porodici, veće poštovanje verskih normi i promociju tradicionalnih kulturnih običaja.

Međutim, ova retradicionalizacija je kompleksnija nego što se na prvi pogled može činiti, jer nije reč o autentičnom povratku tradicionalnim vrednostima i normama, već o kvazi-tradicionalizaciji u smislu, da se u velikom delu samo predstavlja kao povratak tradicionalnim vrednostima i normama, ali su one pažljivo probrane, reinterpetirane i prilagođene savremenim uslovima i potrebama ekstremističkih grupa. Dok kvazi-tradicionalizacija površinski deluje kao renesansa tradicionalnosti, u stvarnosti se menjaju odnosi moći, vrednosti i uloge u društvu⁴⁴.

Tako se kvazi-tradicionalizacija kod desničara bazira na masivnom istorijskom revizionizmu i idealizovanim predstavama “starog” društva, dok se kod islamskih ekstremista bazira na idealizovanoj slici zajednice koja živi u punom, “čistom” šerijatu, koji nije postojao

43 Vaskršnja poslanica Srpske Pravoslavne Crkve, SPC, 2023, <https://spc.rs/vaskrsnja-poslanica-srpske-pravoslavne-crkve/>

44 Emisija “Tabu” u petak 11. VIII 2023 u 21.h na TV Insajder.

na ovim prostorima. Oba tipa ekstremizma ignorišu 50 godina života u sekularnom, makar formalno egalitarnom društvu, ravnopravnih žena i muškaraca tokom socijalizma.⁴⁵

Kvazi-tradicionalizacija je oblik manipulacije ekstremističkih narativa u političke svrhe, jer se koristi kao političko sredstvo da bi se privukle ciljane grupe glasača ili podržavaoci, a bez stvarnog poštovanja tradicionalnih vrednosti. Ona je takođe, i oblik prilagođavanja narativa u svrhu privlačenja simpatizera, jačanja njihove motivacije i lojalnosti, nuđenja privlačnog identiteta, sa krajnjim ciljem dublje radikalizacije i omasovljenja. Kvazi-tradicionalizacija se koristi i kao sredstvo za očuvanje postojećih društvenih, i specifično rodni normi i hijerarhija, dajući im jači legitimitet pod drugačijim izgovorima i argumentima.

45 "Rod i nenasilni ekstremizam u Bosni i Hercegovini, Atlantska inicijativa, 2023, <https://atlantskainicijativa.org/rod-i-nenasilni-ekstremizam-u-bosni-i-hercegovini/>

PATRIJARHALIZACIJA UMETO UNAPREĐENJA ŽENSKIH LJUDSKIH PRAVA

Patrijarhalizacija je ključni faktor retradicionalizacije i manifestuje se kao reakcija na savremene tendencije u afirmaciji ženskih prava. Ova društvena regresija je duboko ukorenjena u kulturološkim, socijalnim i psihološkim strahovima i proizlazi iz otpora prema širenju i priznavanju ženskih prava na različitim poljima. Proces patrijarhalizacije predstavlja reafirmaciju i često preteranu idealizaciju "tradicionalnih" rodni uloga i normi, kad se muškarac predstavlja kao glavni stub društva, dominantan i primarni autoritet i donosilac odluka, dok se ženi pripisuje podređena pozicija i ograničava se primarno na ulogu majke i domaćice. Ova tendencija, ne samo da inherentno narušava ženska ljudska prava i autonomiju, već direktno utiče na njihovu ekonomsku, političku i socijalnu moć, kao i na slobodu izražavanja i participaciju u društvu.

Stavovi SPC o patrijarhatu su striktni i nepromenjivi, kao i njena podrška inicijativama koje vode repatrijarhalizaciji društva. Posebno je štetno kad od ovog aktera institucionalnog mejnstrima dolaze ekstremistički narativi o ženama, poput vladike Amfilohija, koji je žene nazvao čedomorkama; vladike Irineja, koji je izjavio da su žene "dužne da rađaju decu"; ili patrijarha Pavla, koji je objašnjavao "da muškarac ima pravo tući ženu kad proceni da je "zaslužila", ali ne "tako jako da bi joj naneo povrede".⁴⁶

46 "Žene u Srbiji su iznova na tapetu vrha Crkve", Al Jazeera, 2023, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2023/5/25/zene-u-srbiji-su-iznova-na-tapetu->

I drugi mejnstrim akteri podstiču jačanje patrijarhalnih normi, a neretko i ekstremističke narative. Tako se na skupu u Matici srpskoj povodom inicijative za sprečavanje upotrebe rodno senzitivnog jezika čulo da je “prirodan položaj žene u dominaciji patrijarhata”.⁴⁷ Gradonačelnik Beograda, Aleksandar Šapić, pokrenuo je 2022. godine manifestaciju “Beogradski dani porodice”, kao reakciju na održavanje Europrajda: “To će biti manifestacija koju ću ja da otvorim, to će biti manifestacija u kojoj ću ja da učestvujem”.⁴⁸ “Beogradski dani porodice” dobili su i traženu javnu podršku SPC.⁴⁹ Gradonačelnik je događaj najavio kao “veliki skup koji treba da pokaže zajedništvo, ne samo u porodici, već i zajedništvo našeg naroda” i promoviše tradicionalne vrednosti,⁵⁰ a otvorio naglašavajući *prirodnu* porodicu⁵¹.

vrha–crkve

47 Okrugli sto “Položaj srpskog jezika u savremenom društvu (izazovi, problemi, rešenja)”, Matica srpska, 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=XmiZgu7P-bY>, <https://www.youtube.com/watch?v=0m95D7A1Erk>, https://www.youtube.com/watch?v=_tUfqPKU8S8

48 “Šapić: Sigurno neću otvoriti Europrajd, ali ću otvoriti “Dan porodice””, N1, 2022, <https://n1info.rs/vesti/sapic-sigurno-necu-otvoriti-europrajd-ali-cu-otvoriti-dan-porodice/>

49 “Epilog sastanka gradonačelnika Beograda i patrijarha Porfirija: SPC će podržati Dan porodice”, Danas, 2023, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/epilog-sastanka-gradonacelnika-beograda-i-patrijarha-porfirija-spc-ce-podrzati-dan-porodice/>

50 “Novi slogan grada će biti – Beograd grad radosti”: Šapić najavio manifestaciju “Beogradski dani porodice”, Telegraf, 2023, <https://www.telegraf.rs/vesti/beograd/3662964-gradonacelnik-sapic-najavio-beogradsk-dane-porodice>

51 “Aleksandar Šapić – Obraćanje na otvaranju manifestacije “Beogradski dani porodice” – 24.6.2023. , You Tube, 2023, <https://www.youtube.com/watch?v=r0RcQFhwwII>

Desničarski ekstremizam i islamski ekstremizam, iako različiti u mnogim aspektima, kad je reč o rodnoj dinamici pokazuju slične tendencije ka konzervativizmu, gde se muškarci i žene posmatraju kroz prizmu patrijarhalnih rodni normi. Desničarski ekstremizam često idealizuje ženu kao zaštitnicu nacionalnog identiteta i kulture, promovišući je kao čuvara tradicionalnih vrednosti i oslonca porodice – “čuvarku domaćeg ognjišta”. U afirmativnom tonu, ovakve ideje iznose i Dveri, npr. kampanja za zakonske inicijative koje bi omogućila da majčinstvo bude zanimanje (2017. godine),⁵² ili novija, “Jedna je majka” (2023. godine)⁵³ koja ima za cilj unapređenje uslova za trudnice i porodilje, a najavljena je naglašavanjem potrebe: “da porodica ponovo dođe na prvo mesto u našem društvu i državi”. Suštinski, slično tome, islamski ekstremizam zasniva svoje poglede na strogoj interpretaciji religijskih tekstova, zagovarajući rigidne rodne norme koje propisuju segregaciju polova, smernost i ograničenja u učešću žena u javnom prostoru. I desničarski i islamski ekstremizam se pozivaju na ideju o “prirodnom poretku” kad je reč o rodu i rodni ulogama, tvrdeći da postoji (prirodno ili božanski) unapred određena i nepromenljiva hijerarhija i dinamika između muškaraca i žena. U oba slučaja, ovi ekstremistički stavovi rezultiraju narušavanjem ženskih prava, smanjenom autonomijom i sputavanjem njihovog punog potencijala u društvu.

52 Ema Kovačević: “Dveri predlažu da majčinstvo bude zanimanje”, N1info, 2017, <https://n1info.rs/vesti/a248983-Dveri-majcinstvo-kao-zanimanje/>

53 “Nova kampanja Srpskog pokreta Dveri “Jedna je majka” predstavljena u Beogradu”, Dveri, Saopštenja, 2023, <https://dveri.rs/saopstenja/nova-kampanja-srpskog-pokreta-dveri-jedna-je-majka-predstavljena-u-beogradu>

PROPIISANE RODNE NORME, POLOŽAJ I ULOGE ŽENA

U procesu razmatranja rodni normi i uloga unutar desnog i islamskog ekstremizma u Srbiji, važno je naglasiti značajnu ideološku heterogenost unutar svakog od ovih tipova ekstremizma. Jasno je da oba pravca sadrže bogat spektar ideoloških struja, podgrupa i interpretacija, čiji se stavovi, dok su u osnovi ekstremistički, mogu značajno razlikovati u nijansama. No, uprkos ovim nijansama, moguće je identifikovati određene zajedničke rodnopolitičke tendencije i šire karakteristike, koje se pojavljuju kao dominantne unutar oba ekstremizma. Ova analiza, stoga, nastoji da se fokusira na te tendencije, pružajući sintetizovan pregled koji se oslanja na one aspekte propisanih rodni normi i uloga koji su najuočljiviji i najšire prihvaćeni unutar ovih ekstremističkih grupa. Naglašavamo da ova analiza ne nastoji da generalizuje, niti homogenizuje različitosti unutar ovih grupacija, već da identifikuje ključne tendencije u pogledu roda, načine na koji većina pripadnika ovih grupa percipira rodne uloge i norme.

ZASTUPLJENOST ŽENA U EKSTREMISTIČKIM GRUPAMA I ORGANIZACIJAMA

Desne ekstremističke grupe su “muška društva”, zastupljenost žena u njima je marginalna. Zastupljenost žena je mala i, što je grupa više ekstremna i više agresivna, tim su žene manje zastupljene. Ovo je i jedan od najvećih problema sa kojim se desničarske grupe suočavaju, jer ne mogu da privuku dovoljan broj žena, posebno kad je reč o političkim strankama, zbog čega imaju problem s omasovljavanjem, brendiranjem, legitimizacijom, zadovoljavanjem izbornih kvota itd. U ovom smislu, na primer, Srpski pokret *Dveri* prednjači, kao stranka koja želi *da se prikaže* kao inkluzivna za žene. Imaju ženski aktiv, deo za podršku ženama preduzetnicama, više od svih drugih partija ističu žene u svom javnom delovanju – pored Boška Obradovića većina osoba koje zastupaju *Dveri* u javnosti su žene.⁵⁴ Međutim, ovo se tumači, ne kao suštinska promena ideologije, već kao neophodno strateško rebrendiranje, promena imidža, u skladu s naučenim lekcijama i uputstvima Stiva Benona,⁵⁵ nemačke,⁵⁶ francuske⁵⁷ i italijanske desnice, koja je postigla najveći uspeh od Drugog svetskog rata kad je postavila ženu u prvi plan⁵⁸.

54 Veb stranica Srpskog pokreta “Dveri”, <https://dveri.rs/>

55 “Steve Bannon”, Article, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Steve_Bannon, “5 Things to Know About Steve Bannon”, National Women’s Law Center, 2016, <https://nwlc.org/5-things-to-know-about-steve-bannon/>

56 Alternativa za Nemačku

57 Žan Mari Le Pen koja je uspela da se osamostali od organizacije svog oca, koji su bili praktično nasilnici sa ulice i da napravi stranku na ultra desnoj platformi

58 Andrej Ivanji, “Italija posle pobede radikalne desnice, Bog, otadžbina, porodi-

U glavnini ekstremno desnih grupa, žena ima vrlo malo i to su po pravilu partnerke muških članova, eventualno rođake i drugarice, ako su veoma mlade devojke. Najmanje ima ideološki osvešćenih i motivisanih žena i onih s političkim aspiracijama. Zastupljenost žena u neonacističkim grupama i, naročito, u ekstremističkim grupama koje imaju značajan deo *insel članstva*⁵⁹ je minimalna i pro forme, svodi se na to da muški članovi zamole svoje rođake ili partnerke da prisustvuju javnim događajima, kako se u javnosti ne bi videlo da je članstvo isključivo muško. Takođe, ovakve grupe koje imaju najviše problema u privlačenju žena članica, u cilju poboljšanja imidža, nekad pribegavaju i preuveličavanju broja članstva, kao i lažiranju ženskog članstva.⁶⁰

Žene su, kao članice grupa na socijalnim mrežama gotovo svih desničarskih ekstremističkih grupa prisutne veoma malo. Nisu aktivne i vidljive u značajnoj meri, pogotovo ne na četovima čiji sadržaj nije javno dostupan i sadrži mnogo agresivnije izjave. Mlade devojke, po pravilu, ne dele nikakve ideološke ili sadržaje na ozbiljnije teme,

ca i Duče u srcu", Vreme, 2022, <https://www.vreme.com/svet/bog-otadzbinaporodica-i-duce-u-srcu/>

59 Insel je član grupe muškaraca na internetu koji ne mogu da nađu seksualne partnerke iako to žele, a koji izražavaju mržnju prema ljudima koje za to okrivljuju. Na engleskom: *incel* je skraćenica za "involuntary celibate" nehotećni celibat. "Incel Meaning of incel in English", Cambridge dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/incel>
Opis ideologije: Lewys Brace, "A Short Introduction To The Involuntary Celibate Sub-Culture, Centre for Research and Evidence on Security Threats, 2021, <https://crestresearch.ac.uk/resources/a-short-introduction-to-the-involuntary-celibate-sub-culture/>

60 Intervjui Helsinškog odbora 2023. godine.

uglavnom samo šale i komentare. Starije, odrasle žene takođe, retko dele sadržaje, a i tada biraju neutralne teme poput umetnosti.⁶¹

Zastupljenost žena u islamskim ekstremističkim grupama je jednaka zastupljenosti muškaraca, što se tumači osnovnom i rigoroznom rodnom normom koja i muškarcima i ženama nalaže da moraju da zasnivaju porodice da bi sledili šerijatske zakone, čija je rigidna interpretacija u osnovi islamske ekstremističke ideologije. Ove grupe i žive u zajednicama koje dele istu ideologiju i svima je zajedničko formiranje porodica sa decom kao osnovnog elementa društva.

Sa druge strane, vidljivost žena u ovim grupama je minimalna, kao posledica norme koja zabranjuje učešće žena u javnoj sferi. Dalje, van porodica, ove ekstremističke zajednice su strogo rodno segregisane. Žene, ako i (retko) idu na predavanja, kod lekara i sl. idu samo u društvu drugih žena, dece ili svog muža.

Žene imaju svoje grupe na socijalnim mrežama, u kojima su članice druge žene iz iste zajednice, a one ih same i pokreću, organizuju i vode, uz odobrenje muževa. Ove grupe su veoma aktivne i žene su na njima aktivne, a služe za razmenu informacija, saveta, organizovanje nabavki, uzajamnu pomoć kod kupovine ili prodaje stvari, traženje majstora za kuću i sl. Ove grupe praktično funkcionišu kao zadruge u zajednici i primetna je značajna unutar-grupna kohezija, kao i potpuna zatvorenost prema spoljnom okruženju.

61 Intervjui Helsinškog odbora 2023. godine.

Mešovite grupe na socijalnim mrežama vode muškarci, a žene su prisutne kao članice i pratiteljke, ali u maloj meri i ne javno. One na ovakvim grupama nisu aktivne i vidljive u značajnoj meri, a kada i jesu, postavljaju pitanja i traže informacije, a anonimne su. Mešovite, muško-ženske grupe se bave ideologijom, širenjem uputstava i informacija o ideologiji⁶².

ULAZAK ŽENA U EKSTREMISTIČKE GRUPE

Najfrekventnija putanja ulaska žena u desne ekstremističke grupe je posredstvom određenog muškarca. Najčešće je to njihov partner, ili, znatno ređe, član porodice. To je i u skladu s ključnom patrijarhalnom normom da žene ne mogu da budu vođe, već samo sledbenice, kao i sa normom, po kojoj se samo muškarci bave “važnim temama” u životu i donose važne životne odluke, dok je uloga žene da ih u tome sluša, prati i podržava. Kao što je pomenuto, u glavnini ekstremno desnih grupa, žena ima vrlo malo i to su po pravilu, partnerke muških članova, a znatno ređe rođake i drugarice, u slučajevima kad je reč o veoma mladim devojkama.

Mlade devojke ulaze u (uglavnom neformalne) desničarske grupe preko subkulture, muzike, mesta za izlaske i okupljanja, jer im se dopadaju momci koji su u takvim grupama, imponuje im takvo okruženje u kome su malobrojne devojke u velikoj grupi momaka, žele da se istaknu u odnosu na druge devojke svog uzrasta kao

62 Intervjui Helsinškog odbora 2023. godine.

drugačije. Kod njih nema primetnog ideološkog izbora niti osvešćenosti, glavni motivi su im socijalni i romantični.

Odrasle (mlade) žene pridružuju se desničarima uglavnom preko svojih partnera, sa manje ili više jasnom ideološkom desničarskom motivacijom. Neke aktivno podržavaju svoje partnere, ili članove porodice na društvenim mrežama, neke su samo prisutne kao pratnja, bez ideološkog angažmana, učestvuju u okupljanjima i druženjima. Ovo je potpuno u skladu sa rodnom normom da bi žene trebalo da prate i podržavaju partnere u njihovom angažmanu, kao i sa drugom normom, po kojoj se podrazumeva da će “dobra” žena i devojka prihvatiti partnerovo društvo kao svoje i da će ga pratiti i u socijalnim aktivnostima.

Visoko obrazovane mlade žene, ulaze u desničarske grupe tokom fakultetskog obrazovanja, Pravni fakultet u Beogradu⁶³ se ističe kao plodno tle za regrutaciju desničara i desničarki. Neke od ovih devojaka i žena su pored desničarske socijalne ideologije, prihatile i patrijarhalni način razmišljanja. Shvatile su da muškarci desničari “ne vole” feminizam i liberalne devojke i odlučile su da se predstavljaju kao tradicionalne devojke, u skladu s normama po kojima bi žena trebalo da budu stub kuće da bude potpora muškarcu i slično. (Ali često, uz istovremeno isticanje veoma atraktivnog izgleda, što je u skladu sa konfliktnom rodnom normom po kojoj je privlačna žena “trofej” uspešnog muškarca, odnosno pokazatelj *njegovog* uspeha kao muškarca.) Ove ideološki motivisane žene, iako ih je

63 Intervju Helsinškog odbora 2023. godine.

malo, aktivne su i u širenju i zagovaranju desničarske ideologije, nekad i s ambicijama da napreduju unutar grupe.⁶⁴

Žene ulaze u islamske ekstremističke grupe najčešće po odluci nekog muškarca, muža, oca ili brata, jer im rodne norme nalažu da moraju da budu apsolutno poslušne ovim muškim autoritetima. Šta više, religijski temelj ovih normi uslovljava njihov odlazak u raj posvećenom poslušnošću ovim muškarcima. Devojčice i devojke iz porodica u kojima su otac ili brat radikalni, nemaju drugu opciju, osim da prihvate takvu ideologiju i norme ponašanja. Kasnije u životu, ove norme će voditi ka tome da ih otac i brat “udaju” za nekoga iste ideološke opredeljenosti, jer bi se neko umereniji smatrao nedostojnim. U retkim slučajevima postoji mogućnost da se ovakve devojke same izbore za udaju za nekog umerenijeg, ali su takvi slučajevi bili praćeni odricanjem od primarne porodice, prekidanjem kontakata i drugim socijalnim i emocionalnim izazovima za njih.

Druga opciona putanja ulaska, sada najčešća, jeste da se mlade devojke online i preko socijalnih mreža regrutuju za udaju za ekstremiste koji žive u takvim zajednicama, pa na taj način ulaze u ekstremističke grupe. Tu su zabeležene i značajne zloupotrebe šerijatskog prava, jer su ove devojke odlazile da budu nečija druga, treća, ili četvrta supruga, a često i ostavljane od ovakvih muževa.

64 Intervjui Helsinškog odbora 2023. godine.

Izuzetak, i to redak, u načinu ulaska u islamske ekstremističke grupe su žene iz muslimanskih zajednica koje su u ranijoj mladosti živjele van čak i umerenih islamskih normi, “bile problematične”, a kasnije su same aktivno tražile izlaz, “spas” u pridruživanju ekstremističkim grupama, što je po pravilu opet bilo udajom za ekstremistu, koji je već član izabrane grupe.

Druga i treća putanja ulaska žena u ekstremističke grupe pokazuju i rodnu specifičnost, razliku u načinu radikalizacije muškaraca i žena. Naime, žene se po pravilu radikalizuju u svojim domovima, preko online kontakata, a do ličnih kontakata dolazi tek naknadno, kad je ideologija već prihvaćena i koraci dogovoreni. Muškarci se međutim, radikalizuju, pogotovo u onim kasnijim, najekstremnijim koracima dominantno u ličnim kontaktima s ekstremističkom grupom. Bez ovih kontakata, muškarci se ne odlučuju na velike životne korake kao što su preseljenje, odlazak, brak, promenu ideologije, itd.⁶⁵

65 Intervjui Helsinškog odbora 2021–2023.

POLOŽAJ I ULOGA ŽENA PREMA EKSTREMISTIČKIM IDEOLOGIJAMA

Primarni ideološki okvir ekstremnih desničara u Srbiji je etno-rasno-nacionalistički, s nijansama u zavisnosti od konkretne grupe. Ovaj okvir se temelji na potrebi zaštite sopstvene nacije, ugrožene od različitih “drugih”, i njenog prosperiteta i širenja. Tako je na konferenciji za medije Koalicije za prirodnu porodicu⁶⁶ povodom apela za obustavu donošenja zakona o istopolnim zajednicama, zakona o rodnoj ravnopravnosti i zakona protiv diskriminacije isticano da bi njihovo usvajanje predstavljalo udar, ne samo na porodicu, nego i na osnove liberalnog društva, da vraćaju komunizam i verbalni delikt, da su pravljeni u stranim ambasadama, da je “neko” hteo da ih nametne narodu i vladajućoj većini, da se njima ukida sloboda govora i izražavanja, da naučnici neće smeti da govore i pišu ono što misle, da je reč o jurišu da se promeni socijalno biće, da ovi zakoni ruše pravoslavnu kulturu itd. Učesnici konferencije naveli su kao opasnost i mogućnost da se dugoročno kao normalne uvedu rodoskrnuće i incestuozne veze.⁶⁷

66 Marija Stajić: “Nikada nećemo prestati da se borimo za očuvanje porodice”, Srpski pokret “Dveri”, <https://dveri.rs/tag/%D0%BA%D0%BE%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%83-%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%86%D1%83> i Klaudija Čobanu, “Novi svetski poredak’: Globalizacija kampanje za “prirodnu porodicu”, BalknInsight, 2018, <https://balkaninsight.com/sr/2018/11/21/novi-svet-ski-poredak-globalizacija-kampanje-za-prirodnu-porodicu-11-05-2018/>

67 Konferencija za novinare Koalicije za prirodnu porodicu, Koalicije za prirodnu porodicu, 2021, <https://www.youtube.com/watch?v=yDD1KuX-bbw>, “Koalicija za prirodnu porodicu po svaku cenu želi da zaustavi usvajanje zakona o istopolnim

Dodatno, primarna svrha žene u etno-rasno-nacionalističkom ideološkom okviru jeste da obezbedi decu i porodicu, tj. da rađanjem i brigom o porodici omogući da muškarci brane i razvijaju naciju. Žene jesu veličane kao “seme novog srpstva”, ali je njihovo mesto u kući, i to što je grupa ekstremnija – tim više. Zato, u kontekstu desničarskog ekstremizma, uočavamo naglašavanje patrijarhalnih rodni uloga, gde se muška dominacija i ženska potčinjenost glorifikuju kao deo “prirodnog” poretka. U tom smislu *Srbska akcija* na Telegramu objašnjava: “porodica je takvo ljudsko društvo u malom, gde je podelu roda čoveku nametnula sama priroda; muž je otac i zaštitnik porodice, žena je mati koja rađa i podiže podmladak. Uloge su podeljene već samim fizičkim sklopom čoveka i žene, čime je priroda nametnula porodici oblik zajednice”.⁶⁸

Desničarska ideologija je isprepletana s nacionalističkim i etničkim identitetima, gde rod postaje sredstvo za očuvanje “čistote” nacije, ili etničke grupe. Na ovo jasno ukazuje reakcija čelnika *Dveri*, po kojoj, vantelesna oplodnja doniranim reproduktivnim materijalom iz Španije i Danske zahteva posebnu moralno-etičku procenu zbog toga što mešanje genetskog materijala “može uticati na promenu genoma budućih naraštaja”.⁶⁹

zajednicama”, Noizz, 2021, <https://noizz.rs/noizz-news/koalicija-za-prirodnu-porodicu-zeli-da-zaustavi-usvajanje-zakona-o-istopolnim/9jw2fgt>

68 Veb-sajt “Srbske akcije”, <https://akcija.org/>

69 “Nižu se osude Dveri i njihovih opasnih ideja o “čistom srpskom genomu”, Boško Obradović: Stav ne menjam”, Euronews Srbija, 2022, <https://www.euronews.rs/srbija/politika/70306/nizu-se-osude-dveri-i-njihovih-opasnih-ideja-o-cistom-srpskom-genomu-bosko-obradovic-stav-ne-mjenjam/vest>

Da bi se očuvala nacija i njena čistota, potčinjenost žene je predstavljena kao privilegija u sklopu narativa da je žena podređena muškarcu, da bi trebalo da ostane u kući, da radi kućne poslove, što to je njena velika privilegija, jer ona tako omogućava da nacija raste. Prema tom shvatanju, žena je stub porodice i da, bez tako potčinjene žene, ni muškarac ne bi mogao da ispuni svoju ulogu i Srbija ne bi mogla da se razvija.

Ekstremno desne grupe i organizacije eksplicitno zagovaraju, favorizuju i propisiju ženama samo uloge majki i one, unutar porodice. Narativi na ove teme su sveprisutni, glorifikujući i konstantno ponavljani.

Uloge koje ekstremno desna ideologija propisuje muškarcima i naročito glorifikuje su: lideri, zaštitnici, hranitelji i borci, ratnici ako je potrebno.

Desničarska ideologija ne nudi ženama ništa van materinstva i porodične uloge, ali ni ne zabranjuje eksplicitno neko drugačije angažovanje. Desničarski narativi ne zabranjuju ženama da se obrazuju i zapošljavaju, kao ni da budu aktivne u zajednici. Međutim, ne zagovaraju, niti hvale i cene tako orijentisane žene. Kritikuju žene koje "jure karijeru", jer time zapostavljaju osnovne obaveze kao majke i u porodici. Boreći se za očuvanje ovih normi za žene, "Pravoslavni roditelj",⁷⁰ portal namenjen pravoslavnim porodicama,

70 "Pridružite nam se – Lista Pravoslavnih Roditelja", "Pravoslavni Roditelj", 2013, <https://www.pravoslavniroditelj.org/pridruzite-nam-se-lista-pravoslavnih-roditelja/>

pokrenuo je kampanju "Žene govore u svoje ime",⁷¹ s ciljem da se u javnosti "konačno čuje i glas stvarnih, porodičnih, tradicionalnih žena", "žena koje brane ljubav, decu i porodicu", da spreče "LGBT lobistkinje" da im "potura njihova ideološka shvatanja o tzv. "žen- skim pravima", s kojima se mnoge od njih, kako same kažu, ne slažu.

Ono što je očigledno je, da su ženama leaderske pozicije nedostupne, uz veoma retke izuzetke, ali pomagačke, podržavajuće, pogotovo na širenju ideja, nisu osporavane. Formalni izuzetak u tom pogledu predstavljaju samo političke partije, koje zbog zahtevanih rodni kvota moraju da imaju udeo žena i u članstvu i među kandidatima na izborima. U najfrekventije ženske uloge u desničarskim ekstremističkim grupama spadaju samo pomoćne i marginalne, one koje su potrebne muškarcima i koje su oni odobrili, ili im i dodelili. Tako, neke žene pokušavaju manje ili više uspešno da nađu sebi mesto unutar desničarskih grupa i organizacija kao radnice na štandovima na različitim događajima, umetnice u "tradicionalnoj" umetnosti (izmišljena slovenska tradicija, srednjovekovna tradicija, slikanje, rezbarija, fotografije i sl), kao organizatorke biznis aktivnosti ovih grupa u online prodaji i slično. Unutar najekstremnijih i najagresivnijih desničarskih grupa,⁷² uloga žena je svedena na dekorativnu i propagandnu – samo da se pojavljuju na slikama da bi delovalo da ih ove grupe ne isključuju potpuno. Veoma je malo žena akti-

71 "Porodične žene poručuju "ženskim pravašicama": umemo da govorimo U SVOJE IME!", "Pravoslavni Roditelj", 2017, <https://www.pravoslavniroditelj.org/porodicne-zene-porucuju-zenskim-pravasicama-umemo-da-govorimo-u-svoje-ime/>

72 "Zentropa" i slično

vistkinja, aktivnih agitatorke koje javno šire desničarske narative, pogotovo one krajnje ekstremne i agresivne,⁷³ a one same u desničarskim grupama u suštini nemaju nikakvu značajnu ulogu, niti poziciju, jer im grupe to ne dozvoljava, čak i kad bi one i htele.

Eksplicitno cenjene, hvaljene i propisivane karakteristike i ponašanja žena su, među prvima, upadljiva fizička privlačnost i to “rasnih lepotica”⁷⁴, ili skromnost, smernost i neupadljiv izgled, “dobrih” patrijarhalnih žena. Tako je npr. američki ekstremista Robert Rando,⁷⁵ dok je živio u Beogradu imao veoma privlačnu devojku, Beogradanku. Ovaj primer je posebno istican i hvaljen, čak i u propagandne svrhe, najpre kao njegov veliki uspeh što “ima slovensku lepoticu”, ali i zato što je ona prihvatila “njegovu” ideologiju i širila je dalje. Paradoksalno, što je grupa ekstremnija, to je lepota žene cenjenija i prestižnija, ali je ovo znatno više u vezi sa patrijarhalnom normom za muškarce – da se njegov uspeh ogleda u tome da je uspeo da “ima” najlepšu ženu. Tu dolazi i do konflikta ove norme sa normama za žene od kojih se traži da pre svega, budu majke i brinu o porodici, dok se preterano naglašavanje lepote i uopšte fizičkog izgleda, smatra nemoralnim kada ga čine žene. Posebno se cene, kao još uvek retkost, “čuvarke patrijarha-

73 Intervjui Helsinškog odbora 2023. godine.

74 Na primer, široko citirani odgovor Kapetana Dragana na pitanje kako bi želeo da umre: “od infarkta, u vojničkim čizmama i uz rasnu plavušu”, “Dragan Vasiljković – Kapetan Dragan”, Istinomer, <https://www.istinomer.rs/akter/dragan-vasiljkovic-kapetan-dragan/>

75 “Vođa američkih ultradesničara se preselio u Srbiju: “Došao sam da podržim srpsku braću”, Objektiv.rs, 2020, <https://objektiv.rs/vest/395856/vodja-americkih-ultradesnicara-preselio-se-u-srbiju-dosao-sam-da-podrzim-srpsku-bracu-fotovideo/>

ta”, odnosno žene koje prihvataju potčinjen položaj, ako naglašavaju da su “tradicionalne”, “patrijarhalne”, da mrze feminizam i naročito, ako su namerne da šire ovakvu ideologiju. Kako desničarske grupe vape za ovakvim ženama, tim ženama je omogućeno dobijanje boljeg položaja u samoj grupi.

Poželjne karakteristike i ponašanja i za žene i za muškarce su: zasnivanje porodice i briga o njoj; zdrav stil života (bez alkohola, droge, pušenja, a sa fizičkom aktivnošću, – samo za muškarce, zdrava ishrana i briga o zdravlju), poštovanost u očuvanju svoje nacije, poštovanje zahteva pravoslavlja.⁷⁶

Dodatne poželjne karakteristike i ponašanja za muškarce su fizička snaga, hrabrost, sposobnost u svakom smislu, ali i materijalno bogatstvo, “imanje” lepih žena i drugih statusnih simbola. Tradicionalnom “srpskom momku” se ne dopušta sve, pogotovo u delu ideološke edukacije za omladinu, on treba da bude odan supruzi i porodici, zaštitnički nastrojen, pravoslavac, da se stara da se održava nacija. Promiskuitet i hiperseksualnost muškaraca više nisu poželjni. U kombinaciji s etnonacionalizmom i klerikalizacijom, ove forme patrijarhalnih normi za muškarce propisuju da može da ima seksualne odnose, “ali ne sa svakom, ne sa kurvom. Čekaj ženu koja je kao i ti, koja je pravoslavka” i zabranjuju pornografiju kao “prljavštinu” i greh.⁷⁷

76 Intervju Helsinškog odbora 2023. godine.

77 Intervjui Helsinškog odbora 2022, i 2023. godine.

Eksplicitno kritikovane, zabranjene i kažnjavane karakteristike i ponašanja žena su sva ona koja odudaraju od patrijarhalnih dužnosti majke i brige o porodici. Pre svega, odbijanje da imaju decu smatra se i odbacivanjem sopstvene prirodne svrhe i obaveze i, dodatno, izdajom svog naroda i rase. U skladu sa tim, abortus je greh, jer se prihvata crkveno objašnjenje da život počinje začecem. Ove ideje dodatno konfluiraju sa *pro-life* pokretom i još više dobijaju na zamahu. Iniciranje razvoda takođe je neprihvatljivo za žene i smatra se činom nemorala i sebičnosti, jer se kosi s normom po kojoj je ženina dužnost da "očuva" brak, da trpi, oprašta i da se žrtvuje za svoju porodicu. S druge strane, za muškarce je prihvatljivo i pohvalno ako iniciraju razvod, jer time potvrđuju svoju dominantnu ulogu, odbijajući da "trpe bilo šta" od žene. Kako jača prisustvo insela u desničarskim grupama, tako je primetan i prodor ove ideologije, koja ženama negira pravo na odabir partnera, pogotovo seksualnih, jer po ovim normama muškarci donose odluke, a žene im se povinuju.

Žene ne donose odluke unutar ekstremističkih grupa, barem ne zvanično i javno, to bi značilo kršenje svih normi muške dominacije i ženskog potčinjavanja i za žene i za muškarce. Ovakva podela moći se smatra prirodnom, pogotovo što je i logičan produžetak istog ponašanja koje parovi prenose iz privatne sfere na zajedničko učešće u grupama. U društvu takođe nije prihvatljivo da žene budu na liderskim pozicijama, da se ističu, dominiraju i donose odluke koje bi im po položaju pripadale. Jedino u kući, u vezi kućnih poslova, nege dece, pomoći članovima porodice, žene treba da donose odluke iz svog "domena" i poželjno je da žene budu sposobne za ove

aktivnosti, s tim što se to onda naziva "dobra" majka i domaćica, a ne sposobna žena.

U kontekstu islamskog ekstremizma koji se može naći u malim zatvorenim islamskim zajednicama u Srbiji, rod je shvaćen kroz prizmu rigoroznih religijskih doktrina i interpretacija, naglašavaju se striktne patrijarhalne rodne uloge i norme, gde se muška dominacija i ženska potčinjenost glorifikuju kao deo "božanskog" poretka.

Ovakav model rodnih odnosa ustrojen je oko duboke religioznosti i muškaraca i žena i nalaže im da poštuju sve religijske norme da bi zaslužili odlazak u raj, što je propisana vrhovna svrha njihovih života. Ova forma religioznosti podrazumeva "potpuno življenje religije",⁷⁸ praktikovanje religije poštovanjem religijskih normi, koje detaljno regulišu svaki aspekt života, uključujući i svakodnevne, uobičajene aktivnosti.⁷⁹ Brojni online izvori nude iscrpna uputstva u ovom smislu,⁸⁰ priliku za postavljanje konkretnih pitanja,⁸¹ kao

78 Intervju Helsinškog odbora 2021. godine, izvor je rekao da su "uspeli da se infiltriraju u sve pore života" vernika, a propo toga da vernici moraju da se konsultuju, traže odobrenje i vodstvo i za najsitnije aktivnosti od duhovnih vođa.

79 Majda Halilović, Aner Zuković, Nejra Veljan, "Mapping online extremism in Bosnia and Herzegovina: findings and reflections", Atlantska inicijativa, 2019

80 Facebook stranica Safeta Kuduzovića, https://www.facebook.com/kuduzovicsafet/?locale=sr_RS, veb-sajt N-um, <https://www.n-um.com/>, veb-sajt Minber, <https://minber.ba/>

81 Veb-sajt N-um, <https://www.n-um.com/ponovo-otvaramo-rubriku-pitanja-i-odgovori/>, veb-sajt Minber, <https://minber.ba/?cat=43m>, Facebook stranica Elvedina Pezlića, <https://www.facebook.com/pezicelvedin/>, Facebook stranica Safeta Kuduzovića, https://www.facebook.com/kuduzovicsafet/?locale=sr_RS

i individualne sesije s ideolozima.⁸² Time i muškarci i žene ukazuju enormno poštovanje potpunog autoriteta religije i njenih vođa i prepustaju moć za donošenje životnih odluka njima.

Stroge norme za žene nalažu da one moraju maksimalno da ispune svoju dužnost kao supruge i majke, jer je to jedini način da budu dobre vernice i da zasluže raj. Pri tome se od žene zahteva potpuna podređenost mužu i posvećenost služenju njemu, porodici i bogu. Dalje, ženama se u ekstremnom islamu gotovo potpuno zabranjuje da se zapošljavaju, da budu aktivne u javnosti, pa i da se pojavljuju u javnosti bez prave potrebe (osim u izuzetnim slučajevima, u zavisnosti od ideologa). Osim u krugu uže porodice, ove norme nalažu i potpunu segregaciju muškaraca i žena.

Ekstremne islamske grupe i ideolozi eksplicitno dopuštaju ženama samo vrlo uzak spektar stereotipnih ženskih uloga unutar porodice poput: kćerki, sestara, majki, supruge i domaćica, a i to u okvirima detaljno propisanih striktnih normi. Posebno se naglašava uloga majke za žene, npr. u postu jedan od vodećih ideologa kaže: “Zapadno društvo moralno se srušilo onog momenta kada su ženu izveli iz kuće, i onda kada je žena postala sve osim majka!!!”⁸³ kao i komentaru jedne od mnogobrojnih pratiteljki: “da je žena najbliže Allahu, odnosno kad je Allah najzadovoljniji sa njom, onda kada je skrivena

82 Facebook stranica Elvedina Pezlića, <https://www.facebook.com/pezicelvedin/>, YouTube kanal Safeta Kuduzovića, https://www.youtube.com/@dr.safet_kuduzovic

83 Facebook stranica Elvedina Pezlića, https://www.facebook.com/pezicelvedin/posts/2876041719378884?ref=embed_post

u dnu svoje kuće da je niko ne vidi. Ne možemo mi svojim razumom davati fetve, dozvole o ovim stvarima, postoje vjerodostojni hadisi i ajeti koji govore o tome da žena treba da boravi u kući i da izlazi samo ako ima potrebu”. Implicitno, najvažnije stremljenje žene treba da bude “dobra vernica”, ali ona može da ga ostvari samo preko dopuštenih uloga, ne i zasebno (kao što muškarci mogu).

Pogotovo se ponašanje supruge prema mužu detaljno uređuje rod-nim normama, jer je postuliran kao najvažniji odnos u njenom životu i za njen život, s obzirom da se definiše da se “odnos žene sa bogom odvija (isključivo) preko muža”. To znači da sve žene moraju da se udaju ako žele da imaju bilo kakav odnos s bogom, tj. da imaju bilo kakvu šansu da zasluže odlazak u raj. U isto vreme, slika raja kakav očekuje žene je vrlo štura, nejasna i nedovršena, za razliku od predstave raja za muškarce.⁸⁴ Sankcija za nepoštovanje ove norme je u ekstremističkim narativima rigorozna – žena koja do određenih godina nije uspela da se uda je “izgubljena” i nema nikakve šanse ni da ode u raj. Dalje, i kad se udaju, njihove šanse da odu u raj opet zavise od toga koliko će biti “dobre supruge”, a rodne norme su i u ovom domenu vrlo striktno i opresivne za žene, pa nalažu da u potpunosti moraju da budu submisivne, servilne, ponizne, usmerene na to da usreće muža i ispune njegove potrebe i zahteve. Ideolozi, na primer, govore o tome da žena treba da “ne podiže glavu”, ni pogled, a pogotovo ne glas pred mužem. Treba samo da odgaja decu, vodi računa o kući i zadovolji svog muža. Ne treba da se petlja u muške

84 Fokus grupa sa mladima, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2018.godine.

poslove, čak ni da postavlja pitanja mužu o njima. Ovo se u narativima predstavlja kao olakšanje za žene i traži se od njih da to tako shvate – da je njihova obaveza samo da vode računa o deci i kući, dok muž nosi teret svih ostalih obaveza da im to omogući.

U okviru ovako rigidnog i skućenog sistema rodni uloga, žene su sebi našle određene ideološki prihvatljive niše u kojima mogu da budu aktivnije i slobodnije. Pre svega, unutar ženskih grupa, neke žene rade kao taksistkinje, proizvode i prodaju hranu ili druge proizvode, drže privatne časove za decu, itd, vodeći pri tom računa o strogoj polnoj segregaciji. Žene su i socijalno aktivne unutar ženskih grupa u sklopu druženja, razgovora, uzajamne pomoći i saveta, podrške u nalaženju muževa i sl.. Ideološka aktivnost žena primarno je ograničena na dom, gde treba deci da prenesu sve religijske vrednosti i odgajaju ih u tom duhu. Postoje i retki slučajevi u kojima se ideološka aktivnost žena toleriše unutar ekstremističke zajednice,⁸⁵ gde one uglavnom imaju online aktivnosti i ponekad drže predavanja u zajednici na koja dolaze isključivo žene. Ovakve žene se vrlo pažljivo ograđuju da nisu “islamske učenjakinje”, ne upuštaju se u ideološke diskusije, već religijske teme samo pominju i čitaju religijske tekstove, navode pravila za žene i diskutuju o stvarima karakterističnim za žene i o porodičnim temama. One imaju

85 Na primer: Ammara Šabić, Facebook Stranica, <https://www.facebook.com/AmmaraAmiraSabic/>, Ammara Šabić, YouTube kanal, https://www.youtube.com/results?search_query=ammara+%C5%A1abi%C4%87, <https://www.facebook.com/sarasabribooks/posts/da-vam-ka%C5%BEe-va%C5%A1a-sara-sabrina-sallah-ja-se-naspavala-vi-se-raspisale-valja-meni-s/852949151420483/>, Instagram profil Sare Sabri, https://www.instagram.com/sara_sabri_official/

znatno manje pratilaca od muškaraca ideologa⁸⁶ i predstavljaju se kao blogerke i sl, a ne ideolozi, jer su ove uloge rezervisane striktno za muškarce.

S druge strane, uloge koje muškarci mogu da imaju su raznovrsnije: suprug, otac, hranitelj porodice, verski učenjak, ratnik, ideolog, kao i brojne profesionalne uloge koje su prihvatljive. Pri tome je i sasvim prihvatljivo i podržavano, da muškarci samostalno promišljaju, odlučuju i biraju koje im uloge odgovaraju. Postoji tolerancija i za muškarce koji se nisu ženili,⁸⁷ nemaju decu, npr. ako su ratnici, oni i dalje zadovoljavaju ideološke zahteve, mada se ove opcije retko spominju, jer narativi primarno insistiraju na najboljim modelima ponašanja, ukupno nudeći malo izbora.

Pravila za dobrog vernika muškarca su bitno drugačija nego za žene. Ona uključuju: obavezne molitve, odlazak na hadž barem jednom u životu (interesantno, umereni islam ovu obavezu propisuje i za žene, dok je ekstremni islam više ne spominje), ispunjavanje obaveza prema porodici i slično. Porodične obaveze se ne propisuju detaljno muškarcima, a dodatno, i ovako uopšteno definisane, primenjuju se s dosta tolerancije i mogućnosti da njihovo neispunjavanje bude oprosteno, ako je muškarac imao prećih obaveza, ili čak i bez objašnjenja. Poligamija je obavezna po svim ekstremističkim ideolozima, ističu se njene prednosti i za muškarce i za žene: “Uzvišeni Gospodar dozvolio

86 Kao što su to muškarci, učenjaci. Ljakić, Kudzović, Pezlić, koji imaju stotie hiljada pratilaca, portale, svoje medije. Nema toliko istknutih žena.

87 Zijad Ljakić, “Zašto se neki veliki učenjaci nisu ženili”, veb-stranica Zijada Ljakića, <https://zijadljakic.ba/zasto-se-neki-veliki-ucenjaci-nisu-zenili/>

je muškarcima poligamiju, opet zbog mnoštva koristi koje ona nosi u sebi, onda kada se ispravno prakticira... Čudno je stanje današnjih muslimana, a i ostalih ljudi na planeti, koji ne vide ništa loše u nemoralu, bludu, pa čak i u prostituciji, a zgražavaju se na poligamiju. Kakva prava žena ima kod onog s kime je počinila blud? Nikakva. Za razliku od žene koja živi u poligamnom braku, koja ima sva prava koja ima i prva supruga⁸⁸. Prozelitizam je takođe obavezan za njih. Ističe se da je obaveza svakog vernika da širi religiju i uči druge ljude o svojoj veri. Za to im je obećana "večna nagrada". Dodatno, slika raja je obilato opisivana i korišćena kao jedna od glavnih privlačnih tačaka ekstremističke radikalizacije za muškarce. Ona sadrži najfantastičnija obećanja – bogatstva, ugađanja, rajskih devica i raskošnog života u uživanju, na primer: "O kako će samo medene riječi, džennetska ljepotica upućivati svom voljenom, sve dok mu u zagrljaj ne padne"⁸⁹. Posebna čast i uspeh za muškarce u ekstremističkim narativima je da budu šehidi, što postižu ako poginu u borbi kao vojnici.

Eksplicitno cenjene, hvaljene i propisivane karakteristike žena su: poslušnost mužu, smirenost, trpljenje, posvećenost deci, porodici i domu, rađanje više dece. Ekstremni islam, naglašavajući primarnu žensku ulogu kao majke, uvodi i ideološku novinu narativom da, ako žena umre na porođaju, automatski postaje šehid. Ovo je jedina opcija za žene da postanu šehidi i jedina alternativa da zasluže odlazak u raj osim, one preko muža. Ovaj narativ se predstavlja kao velika čast

88 Facebook stranica Elvedina Pezlića, <https://www.facebook.com/pezicelvedin/>

89 "Džennet – kuća vječnog užitka", Minber, 2011 <https://minber.ba/?p=7038>

za žene, jer one samo tako mogu biti šehidi, a ujedno se i podstiču na trpljenje i rizične trudnoće zbog ove vrhunske nagrade.

Eksplicitno kritikovane, zabranjene i kažnjavane karakteristike i ponašanja žena su: neposlušnost muškim autoritetima, a i samo propitivanje modela rodni normi je apsolutno neprihvatljivo. Ovi narativi ističu da je jedna od najgorih tekovina "zapadnog sistema" to, što su žene počele da se zapošljavaju, što su se time odvojile od porodica i tako zapuštaju svoju primarnu ulogu i obavezu, te su ovakva ponašanja najintenzivnije kritikovana, a pre svega, zabranjivana ženama. Dalje, neoprostive greške žena obuhvataju i predbračne seksualne odnose i nevernost u braku. Pri tome se čak i ako je žena silovana, to smatra njenom krivicom, jer se smatra da je ona sigurno na neki način privukla silovatelja. Propisane kazne za ove prestupe variraju u zavisnosti od konkretne grupe, a odluku o njima najčešće donosi muž, ili vodeći ideolog u grupi s kojim se muž savetuje. U zavisnosti od stepena agresivnosti date ideologije, kazne mogu da se kreću u rasponu od "vraćanje žene roditeljima", razvoda, izbacivanja iz kuće, oduzimanja dece, pa do fizičkog kažnjavanja: u svakom slučaju biće veoma rigorozne. S druge strane, za bračno neverstvo muža, van zajednice sa četiri žene, već postoje spremni narativi koji navode u kojim slučajevima je žena dužna da mu oprost⁹⁰ i nema predviđenih sankcija.

90 Poput slučajeva ako je spavao s robinjom, ako je zamenio/pobrkao ženu sa drugom i slično.

Kako su sve rodne uloge, norme, karakteristike i zahtevi detaljno i precizno definisani i segregisani, i za žene i za muškarce, naročito kritikovane, zabranjene i kažnjavane karakteristike i ponašanja za oba pola su, kad se ove razlike ne poštuju. Tako muškarac koji radi ženske poslove ili pokazuje takve karakteristike “nije pravi muškarac”, a žena koja i razmišlja da izađe van ovih normi je odmah u tome strogo sprečena, a u zavisnosti od prestupa, i kažnjena. Svakako, u skladu s ostatkom rodnog sistema normi, i svaka istopolna orijentacija ili ispoljavanje rodnog identiteta koje odstupa od stereotipne rodne podele je zabranjena, kao i masturbacija (doduše, eksplicitno samo za muškarce, dok se za žene ne spominje, kao što se i celokupna ženska seksualnost ne spominje).

Uprkos ključnoj važnosti braka i porodice u ekstremnom islamu, razvod je moguć i nije previše proceduralno zahtevan, bar prema narativima. U realnosti, do razvoda dolazi kad ga inicira muškarac, a u slučaju šerijatskih brakova, dovoljno je da on to saopšti ženi. U tom slučaju, sva imovina i novac ostaju njemu i on nema dalje obaveze prema ženi. S druge strane, u ekstremističkim zajednicama je veoma važno da se brine o ženi koja je ostala bez muža, pa se odmah nađe neko ko će je “uzeti” za drugu, treću ili četvrtu ženu. Razvod na inicijativu žene je moguć, ali samo ako muž pristane na njen predlog i, praktično, ako ona ima gde da ode i kako da se egzistencijalno obezbedi bez njega. Ovo u praksi znači da će žena morati automatski da se preuda ili, eventualno, vrati u svoju primarnu porodicu. Ako njena primarna porodica ne prihvata njena ekstremna uverenja, teško da će je prihvatiti, jer ih je prethodno

ideološki napustila i razišla se s njima po tom pitanju, a ako dele njena uverenja, onda će je podsticati da se što pre ponovo uda⁹¹.

NASILJE PREMA ŽENAMA

Po patrijarhalnim, ekstremističkim narativima, i u desničarskim i u islamskim ideologijama, muškarci su zaštitnici, hranitelji i borci, što uključuje i obavezu zaštite “njihovih” žena od nasilnika, ali se pod nasiljem podrazumeva samo seksualno i fizičko. Ova vrsta zaštite je predmet i posebnog ponosa, časti i poštovanja i za žene i za muškarce. Tako je član “Levijatana” automobilom upao u migrantski prihvatni centar u Obrenovcu uzvikujući “Ne želim da moju devojkicu napadaju migranti”, i “Ne želim muslimansku državu”.⁹² To je lider “Levijatana” podržao i pohvalio na Tviteru: “Filip je član Pokreta. Filip nije mogao više da izdrži maltretiranje od strane migranata i odlučio se da uradi ovo. Iako nije nosio boje Pokreta i uradio je to kao solo igrač ja se neću ograditi, takvi su moji momci, temperamentni i ispravni”.⁹³ Isto se postavlja i lider “Narodnih patrola” Damnjan Knežević na Yutjubu prema migrantima u susretu sa njima u centru Beograda: “Obavestite svoje ljude”, “Ne dirajte naše žene...” “Ako pravite probleme, imaćete problem... Bićemo

91 Intervju Helsinškog odbora, 2023. godine.

92 “Član Levijatana automobilom upao u migrantski prihvatni centar u Obrenovcu”, Mašina, 2020, <https://www.masina.rs/clan-levijatana-automobilom-upao-u-migrantski-prihvatni-centar-u-obrenovcu/>

93 “Član Levijatana automobilom upao u migrantski prihvatni centar u Obrenovcu”, Mašina, 2020, <https://www.masina.rs/clan-levijatana-automobilom-upao-u-migrantski-prihvatni-centar-u-obrenovcu/>

na ulicama svake večeri”, “Mi nismo policija, nismo vlada. Mi smo narod”.⁹⁴

Muškarci iz ekstremističkih grupa koji na ovaj način štite svoje žene su junaci, snažni, “pravi muškarci”, što im donosi poštovanje, a ženama čiji su oni partneri ponos što su sa njima i osećaj vrednosti i bezbednosti. Tako devojka člana “Levijatana”, koji je upao u migrantski kamp u Obrenovcu, kaže: “Imala sam problema sa migrantima, pratili su me, dobacivali i maltretirali u autobusu, pa Filip verovatno to nije mogao da podnese. On je veliki borac za pravdu, mnogo voli životinje i mnogi u gradu ga znaju”.⁹⁵

Važno je zapaziti i da je ova zaštita žena od nasilja drugih grupa ustvari, zaštita objekta, svojine i svodi se na individualnu zaštitu pojedinačne žene koju prvenstveno štiti njen partnera, a zatim i ostali muškarci iz grupe. Nema ni govora o sistemskom rešavanju pitanja seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, naprotiv, ekstremističke grupe se po pravilu protive zakonima koji su usmereni na unapređenje položaja žena. Veličina pretnje i opasnost od seksualnog nasilja “drugih” se posebno ističu, preuveličavaju i koriste kao ključni argumenti radikalizacije i za žene i za muškarce. Na primer, Pavle Bihali, lider “Levijatana” izjavljuje na Tviteru: “Migranti

94 Marija Vučić: “Mržnja, laži i patrole: Srpska antimigrantska brigada se igra vatrom”, 2021, <https://birn.rs/mrznja-lazi-i-patrole-srpska-antimigrantska-brigada-se-igra-vatrom/>

95 “Pripadnik Levijatana hteo da gazi migrante! Njegova devojka za Kurir otkriva šta su joj azilanti dobacivali pre upada!”, Kurir, 2020, <https://www.kurir.rs/crna-hronika/3460215/pripadnik-levijatana-hteo-da-gazi-migrante-njegova-devojka-za-kurir-otkriva-sta-su-joj-azilanti-dobacivali-pre-upada>

misle da je ovo njihov pašnjak i da su slobodni da rade šta žele. Ako se silovanje naših maloletnih kćerki i sestara ne zaustavi pravnim sredstvima, to će prerasti u nešto drugo. Lično, ne mogu više da ih gledam, nula tolerancije”.⁹⁶ Čak se i neke neistinite tvrdnje o silovanjima⁹⁷ koje su počinili migranti koriste u radikalizujućim narativima, na primer, ona o napadu na maloletnicu u Beogradu, koja je korišćena više puta⁹⁸ i privukla na stotine hiljada pregleda, izazivajući komentare korisnika i korisnica Fejsbuka poput: “Policija i mediji ćute, jer im je tako naređeno! Sram vas bilo sve koji stavljate silovatelje i teroriste ispred nas i naših devojaka!”⁹⁹

Žene se brane samo ako nasilje dolazi od spoljašnjih grupa, poput, na primer: “Živimo u vremenu slabosti i poniženja islamskog ummeta čiji pripadnici su postali plijen raznoraznih nasilnika i siledžija koji oskrnaviš čast mnogih muslimanki”,¹⁰⁰ prema jednom od istaknutih ideologa islamskog ekstremizma. Nasilje spoljašnjih grupa prema sopstvenoj grupi se i preneglašava, kad, na primer, portal “Newspanel” objavljuje, a grupa “Stop naseljavanju migrana-

96 Twitter nalog pokreta “Levijatan”, <https://twitter.com/pokretlevijatan>

97 Facebook stranica Raskrinkavanja, 2021, https://www.facebook.com/raskrinkavanje/posts/902020153736053/?locale=ms_MY, Milica Ljubičić, “Napadaju i siluju” – novi talas vesti protiv migranata”, Raskrinkavanje, 2020, <https://www.raskrinkavanje.rs/page.php?id=579>

98 Katarina Subašić, “Povratak netačne tvrdnje iz 2018 da su migranti u Beogradu silovali sedamnaestogodišnjakinju”, AFP Beograd, 2020, <https://cinjenice.afp.com/povratak-netacne-tvrdnje-iz-2018-da-su-migranti-u-beogradu-silovali-sedamnaestogodisnjakinju>

99 Objava na Fejsbuku, <https://perma.cc/63LN-CE92?type=image>

100 Zijad Ljakić, “Pobačaj ploda začeto silovanjem”, Fejsbuk stranica Zijada Ljakića, <https://zijadljakic.ba/pobacaj-ploda-zacetog-silovanjem/>

ta” dalje širi vest, da je migrant silovao ženu psa u migrantskom kampu¹⁰¹ i predimenzionira kao u objavama na Fejsbuku “Evropske preživjele žene, napadnute od migranata. Mnoge nisu žive. Četrdeset hiljada kriminalnih napada od njih samo 2019. u Njemčkoj”.¹⁰²

S druge strane, unutargrupno nasilje se prećutkuje. Zbog načina funkcionisanja ovih grupa i prirode njihovih ideologija, taj fenomen je neistražen u Srbiji. Navodimo samo ilustraciju klime nasilja u ekstremnim desničarskim grupama iz istraživanja Saeide Rouass.¹⁰³ “Svi muškarci su bili nasilni”, rekla je jedna od žena. “Ali su sve žene bile nesigurne i tragale za nečim, pa mislim da smo zato što su svi muškarci bili takvi, jednostavno to na neki način prihvatili. (...) Ženama se kaže “vi ste naša najdragocjenija roba”, “vi ste majke bijele rase”, “bićete cijenjene” i žene se na ovaj način postavljaju na pijedestal, ali istovremeno kažeš pogrešnu stvar i dobiješ bekhend i znaš da ima mnogo zlostavljanja, posebno od strane intimnog partnera, ali nije uvijek samo to...”¹⁰⁴

101 Kosović, S., “Antimigranti u Srbiji dele lažne i bajate neonacističke vesti o silovanju životinja”, VOICE, 2020, <https://voice.org.rs/antimigranti-u-srbiji-dele-lazne-i-bajate-neonacisticke-vesti-o-silovanju-zivotinja/>

102 Smiljana Milinkov, Stefan Janjić, Natalija Jakovljević, “Izveštavanje o migrantima između manipulacije i etike”, NDNV, 2021, <https://ndnv.org/wp-content/uploads/2021/02/Izve%C5%A1tavanje-o-migrantima-Izme%C4%91u-manipulacije-i-etike.pdf>

103 Saeide Rouass, autorka, istraživačica i praktičarka fokusirana na programe suzbijanja nasilnog ekstremizma.

104 Nejra Veljan, “Ekstremno polaganje prava: kako krajnja desnica koristi mizoginiju i antifeminizam za regrutovanje novih pristalica?”, BIRN, 2022, <https://balkaninsight.com/sr/2022/05/10/ekstremno-polaganje-prava-kako-krajnja-desnica-koristi-mizoginiju-i-antifeminizam-za-regrutovanje-novih-pristalica/>

Primetno je sve veće prisustvo inselske kulture i prodor ovih narativa u desničarske ideologije u Srbiji, što donosi sve veću apologetiku silovanja, čak i ako ga počinjavaju članovi grupe i to unutar grupe. U ekstremnim slučajevima, a u zatvorenim grupama, otvoreno se propagiraju sve vrste nasilja prema ženama, uključujući i silovanje.¹⁰⁵

Ekonomska zavisnost žena od partnera se smatra delom prirodnog ili božanskog poretka, što članovi i članice prihvataju kao jednu od ključnih komponenti modela koji uređuje odnose između žena i muškaraca, a nipošto kao nasilje. O drugim oblicima rodno zasnovanog nasilja ne postoji svest, niti se spominju.

U islamskim ekstremističkim grupama, striktno rodne norme nalažu da žene ne smeju da odbiju nijednu seksualnu inicijativu supruga, jer im ekstremistički narativi poručuju da bi ih “anđeli u tom trenutku proklinjali na nebu”, što znači da žena sebi time umanjuje šanse da ode u raj. Kako jedan ideolog kaže: “Došli su jasni šerijatski tekstovi koji ukazuju da je supruzi zabranjeno odbijati muža u postelji kada on poželi da joj priđe. Oko ovog pitanja nema razilaženja među učenjacima”.¹⁰⁶ Ovo se ne vidi kao vrsta nasilja, već kao ženina obaveza, čak šansa za bolji “odnos s bogom”. Neki ekstremistički ideolozi čak eksplicitno navode da muž ima pravo da ženu udari otvorenim dlanom, što se takođe ne tretira kao nasilje, već kao način da muž koriguje ženu da bude bolja vernica.

105 Intervjui Helsinškog odbora, 2023. godine.

106 Zijad Ljakić “Žena me odbija u krevetu”, Fejsbuk stranica Zijada Ljakića, <https://zijadljakic.ba/zena-me-odbija-u-krevetu/>

Drugi to stavljaju u kontekst vaspitnog delovanja muža na ženu: “Muž ima pravo da odgojno djeluje na svoju suprugu ukoliko mu iskaže neposlušnost u onome što je obavezna šerijatom, npr. da bez razloga izbjegava bračnu postelju, da izlazi iz kuće bez dozvole, da ne vodi računa o čistoći svoga tijela, da troši bez dozvole ili rasipa muževu imovinu itd”.¹⁰⁷. Njihovo zajedničko uverenje da se ženin odnos sa bogom odvija preko muža omogućava da žene pristaju i na nasilje ne videći ga kao takvo. Ovakve rodne norme u potpunosti normalizuju nasilje u ekstremističkim zajednicama i za muškarce i za žene i, ugrađuju ga kao funkcionalni element u model bračnog života. Dodatne, specifične norme i eksplicitno nalažu da žena mora da trpi muža “kakav god da je”.

Dodatno, ceo ideološki sistem ekstremista sa regresijom na arhaične patrijarhalne norme i prakse, predstavlja se kao “zaštita” žena od preteranog rada, od potrebe da zarađuje i od nasilja spoljašnjih grupa. U realnosti, ovaj sistem predstavlja funkcionalan model strukturalne rodne opresije i eksploatacije, dizajniran tako da ne pruža ženama opcije za izlazak iz nasilja. Tako ekstremna verzija patrijarhata u ekstremističkim grupama, predstavlja oblik strukturalne diskriminacije, jer se duboko ukorenjuje u ideološke, kulturne i organizacione aspekte i prakse tih grupa. Ove patrijarhalne strukture i prakse ne samo da marginalizuju i potlačuju žene unutar ekstremističkih grupa, već često služe i kao osnova za

107 Dr. Šukri Ramić, “Da li je po šerijatu dozvoljeno mužu udariti ženu?”, Veb-stranica “Svjetlo Islama”, <https://svjetlo-islama.net/da-li-je-po-serijatu-dozvoljeno-muzu-udariti-zenu/>

diskriminaciju i nasilje prema ženama izvan tih grupa. U sklopu takvih struktura, ekstremna verzija patrijarhata postaje sredstvo za održavanje moći i kontrole, čime se potvrđuje i produbljuje strukturalna diskriminacija žena.

Ekstremističke grupe koje promovišu patrijarhalne ideje snažno reaguju na bilo kakve izazove patrijarhalnom statusu quo. To može uključivati neke forme kazni prema ženama koje preispituju, ili ne poštuju patrijarhalne norme, poput izolacije, marginalizacije, isključivanja i kritike, ali i napade na one koji zagovaraju ženska prava, naročito na feministkinje.¹⁰⁸

Rodno zasnovano nasilje je široka kategorija koja uključuje svaku štetnu radnju usmerenu prema pojedincu i pojedinki na osnovu njihovog rodno identiteta. To obično obuhvata nasilje nad ženama zbog njihove uloge u društvu, ali može se odnositi i na nasilje usmereno prema nekim muškarcima kao i LGBT+ osobama na osnovu njihovih rodno nekonformnih identiteta, ili uloga. Agresivni homofobni stavovi su naročito karakteristični za obe vrste ekstremizma i predstavljaju jednu od najznačajnijih tačaka njihovih proklamovanih programa.¹⁰⁹

Kod desničara, antifeministički narativi se spajaju s homofobičnim u borbi ekstremista protiv takozvanih “rodnih ideologija”, kao jednog od najvažnijih neprijatelja. Narativi desničara na ovu temu su posebno

108 Intervjui Helsinškog odbora 2023. godine.

109 Intervjui Helsinškog odbora 2023. godine.

ostrasćeni i elaborirani. Njihov značaj se ogleda u tome što su prisutni u mejnstrimu, gde nalaze saveznike, i na taj način predstavljaju pretnju ženskim i ljudskim pravima LGBT+ populacije. Ovakvim delovanjem, na primer, uspešno su izmenili gradivo nekih školskih udžbenika u delu koji je ukazivao na potrebu tolerancije i inkluzije LGBT+ osoba,¹¹⁰ godinama koče donošenje Zakona o istopolnim zajednicama,¹¹¹ sprečavali su donošenje, a sada traže povlačenje Zakona o rodnoj ravnopravnosti,¹¹² zahtevaju nekorišćenje rodno senzitivnog jezika,¹¹³ pokreću inicijative za zabranu abortusa¹¹⁴ itd.

IZLAZAK ŽENA IZ EKSTREMISTIČKE GRUPE

Izlazak žena iz ekstremističkih grupa, bilo da je reč o desničarskim ili islamskim grupama u Srbiji, može da predstavlja izazovan i složen proces. Specifični uslovi i mogućnosti mogu izrazito da variraju u zavisnosti od konkretne grupe, žene i konteksta.

110 Jovana Georgievski, "Srbija i obrazovanje: Šta (ne)će biti u novim udžbenicima iz biologije i da li će 'nastavnica' postati zabranjena reč", BBC, 2022, <https://www.bbc.com/serbian/Lat/srbija-63658998>

111 Đorđe Bjelanović, "LGBT prava po meri biračkog tela: Zašto Zakon o istopolnim zajednicama stoji u fioci već tri godine", NIIN, 2024, <https://www.nin.rs/drustvo/vesti/45307/zasto-zakon-o-istopolnim-zajednicama-stoji-u-fioci-vec-tri-godine>

112 "Obradović: Zakon o rodnoj ravnopravnosti donet nasilno i bez ozbiljne rasprave", Danas, 2023, <https://www.danas.rs/vesti/politika/obradovic-zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti-donet-nasilno-i-bez-ozbiljne-rasprave/>

113 "Ženski monah ili monahinja: Patrijarh i Matica Srpska opet protiv rodno osetljivog jezika", Vreme, 2024, <https://vreme.com/razno/zakon-o-rodnoj-ravnopravnosti/>

114 "Poverenica i potpredsednica Vlade: Opasna inicijativa za zabranu abortusa u Srbiji", Glas Amerike, 2022, <https://www.glasamerike.net/a/srbija-abortus-inicijativa-zabrana-poverenica-ministarka/6435459.html>

Pošto, kako je rečeno, unutar desničarskih grupa žene i devojke najčešće postaju članice posredstvom svojih muških partnera, to ih stavlja u zavisian položaj. Kada se veza sa tim partnerom okonča, njihova afilijacija s grupom ima tendenciju da oslabi, ili da se potpuno prekine, budući da organizaciona struktura ovih grupa obično ne predviđa značajniju ulogu, ili autoritet za žene (sa izuzetkom političkih partija), osim u kontekstu njihove relacije s muškim članovima. To znači da, pošto se ženin status u grupi temelji na njenim ličnim odnosima s muškarcem koji ima svoj status, prekid tih odnosa po pravilu, dovodi do njenog marginalizovanja, ili isključivanja iz grupe. Slična dinamika može se primetiti i kad žena, koja je bliska s nekim muškim članom desničarske grupe kao prijatelj, prekine tu vezu, to često vodi do njenog distanciranja ili napuštanja grupe. Kako je primećeno, čak i ako su u toku učešća u grupi bile ideološki aktivne, po izlasku žene najčešće prestaju time da se bave. Socijalna izolacija predstavlja jednu od ključnih prepreka s kojom se žene susreću prilikom napuštanja desničarske grupe, jer gube ovu socijalnu mrežu, podršku i zaštitu kojoj su, sledeći patrijarhalne norme da prate partnera u njegovim ideološkim izborima i socijalnim krugovima, bile posvećene određeno vreme.¹¹⁵

Slučajevi, da žene samovoljno napuštaju islamske ekstremističke grupe su izuzetno retki, što je u skladu s rodnim normama za žene, po kojima moraju da poštuju ideologiju i odluke muža (oca ili brata dok se ne udaju), rigoroznim do te mere da je time uslovljena

115 Intervjui Helsinškog odbora, 2023. godine.

njihova mogućnost da odu u raj. Kad do toga i dođe, situacija pri izlasku iz ovih grupa za žene po pravilu, nije samo pitanje ideološkog neslaganja, već i složenog preispitivanja ličnih odnosa, identiteta, ali i sigurnosti i egzistencije.

Proces napuštanja ovih grupa za žene je specifičan i veoma zavisi od konkretne situacije, naročito od njihovog obrazovanja, zaposlenja, života u urbanim delovima i dostupnosti podrške. Paradoksalno, ako žena želi da ode u ekstremnije okruženje od njene trenutne zajednice, ili porodice, lakše joj je da to ostvari u odnosu na pokušaj da ode u umerenije okruženje. To zbog toga, što ekstremističke grupe nude nalaženje muževa, logističku, finansijsku i socijalnu podršku ženama koje izraze želju da im se pridruže. Isto se događalo i kad su udate žene želele da se preudaju i time pređu u ekstremnije zajednice ili grupe.

Pokušaji žena da se deradikalizuju, da odu u umerenije okruženje su znatno izazovniji, još ređi, a događaju se kad razočaraju onim što su dobile u ekstremističkoj grupi, u odnosu na ono što im je obećano. U slučaju kad je žena udata za ekstremistu, mogućnost za njen izlazak iz grupe zavisi od toga da li ima gde da ode i nekoga da je prihvati i podrži. Naime, ako je poštovala naložene rodne norme, ona sama nema imovinu, zaposlenje, niti novac, pa su joj jedine realne opcije ili da se vrati u svoju primarnu porodicu, ili da se preuda. Za obrazovane žene eventualna šansa jeste i da se zaposle i na taj način osamostale, ali im je potrebna makar početna pomoć porodice ili institucija, dok ne uspeju da žive nezavisno. Napuštanje je najteže devojkama koje

žive u svojim primarnim radikalizovanim porodicama, a žele da nađu umerenije okruženje. U tom slučaju jedina realna opcija je udaja za nekoga sa umerenim stavovima, jer nema izgleda da će im porodica dopustiti da rade i da se osamostale.

KARAKTERISTIKE EKSTREMISTIČKIH NARATIVA O ŽENAMA

Svi ekstremistički narativi su inherentno mizogini u brojnim aspektima, od potiskivanja ženskih prava i sloboda u ime očuvanja tradicionalnih vrednosti, očuvanja patrijarhalnih struktura moći, prikazivanja žena kao inferiornih, zavisnih ili nesposobnih za određene uloge ili prava, preko kontrole reproduktivnih prava žena, korišćenja ženske reproduktivnosti kao ključnog elementa za očuvanje čistote rase, nacije ili religijske grupe, do dehumanizacije i objektivizacije žena, svodenja na sredstva za postizanje viših ciljeva, na primer, na njihove reproduktivne funkcije i tako dalje. Nijedan od njih ne nudi ženama istinsko unapređenje njihovog položaja, prava i jednakosti. Mizoginost narativa je jedna od osnovnih privlačnih tačaka za regrutaciju i dalju radikalizaciju mizoginih muškaraca. S druge strane, privlačnost ovih ideologija za žene ostaje otvoren problem za desničare, koji se još uvek bore da nađu način da privuku žene u dovoljnoj meri. Islamski ideolozi ekstremizma privlače žene fokusirajući ih na religijske dobrobiti. Opresija i eksploatacija žena, između ostalih, jedan su od temelja retrogradnih projekcija budućnosti koju nude ekstremistički ideolozi.

Mizoginija u ekstremizmu nije samo u domenu individualnog, ili kolektivnog prezira, ili mržnje prema ženama. To je složen, društveno konstruisan fenomen koji služi održavanju odnosa moći, očuvanju patrijarhalnih rodni normi i postizanju političkih ciljeva. Supresija žena i njihovih prava održava dominaciju određenih muškaraca, često onih koji su na vodećim pozicijama unutar ekstremističkih pokreta. Mizoginija je i sredstvo za postizanje političkih ciljeva, gde ženska tela i prava postaju "bojišta" na kojima se vode ideološke borbe, kao što su pitanja abortusa, pristupa kontracepciji ili norme odevanja. U ekstremizmu, koncept "hegemonijskog maskuliniteta"¹¹⁶ postaje temelj mizoginije, gde su muškarc prikazani kao zaštitnici i nosioci tradicionalnih vrednosti, kojima žene moraju da se povinuju.

Dodatno, mizoginija nije samo jedan od kamena temeljaca ekstremizma, već je i sama zasebna vrsta ekstremizma, nasilnog na različite načine.¹¹⁷ U sklopu činjenice da mnoge i nenasilne varijante ekstremizma zagovaraju ekonomsko, psihološko i sistemsko nasilje nad ženama, time se kvalifikuju kao specifične forme nasilnog ekstremizma.¹¹⁸ Mizogino ekonomsko nasilje kreira ekonomske

116 Teoretičari poput Raewyn Connell diskutuju o pojmu određenog oblika muškosti koji je trenutno dominantan i koji stvara standard za druge oblike muškosti.

117 Nejra Veljan i Maida Čehajić Čampara, "Rodne ideologije: kako ekstremisti iskorištavaju borbe za ženska prava i pokreću recipročnu radikalizaciju" Atlantska inicijativa, 2021, <https://atlantskainicijativa.org/rodne-ideologije-kako-ekstremisti-iskoristavaju-borbe-za-zenska-prava-i-pokrecu-reciprocnu-radikalizaciju/>

118 Nejra Veljan i Maida Čehajić Čampara, "Rodne ideologije: kako ekstremisti iskorištavaju borbe za ženska prava i pokreću recipročnu radikalizaciju"

sisteme koji održavaju žene u podređenom položaju uskraćivanjem prava na rad, nejednakih zarada za jednak rad ili ograničenog pristupa resursima i obrazovanju. Psihološko nasilje o okviru socijalizacije, propagande, obrazovanja i drugih metoda indoktrinacije urušava žensko samopouzdanje, usađuje ženama osećaj manje vrednosti i nedovoljnosti, dovodi do internalizovane opresije. Mizogino sistemsko nasilje reflektuje se kroz zakone i politike koje ograničavaju ženska prava i slobode, na primer, reproduktivna prava zabranom abortusa, ili prava na obrazovanje i političku reprezentaciju. Seksualno nasilje se ogleda i u tome što su ženska tela hiperseksualizovana, ali ne i seksualna. Ženska seksualnost se zabranjuje, proglašava nemoralnom. Žene su instrumentalizovane i svedene na objekte, na tela koja mogu i treba da rađaju, da privlače i zadovoljavaju muškarce i koja su i bojišta za koja se njihovi muškarc bore sa "drugima". Sagledana ovako, mizoginija kao zasebna ideologija ekstremnih stavova zahteva odgovarajući specifičan odgovor i intervenciju.

Mizoginija je sveprisutna, pre svega, u mejnstrimu,¹¹⁹ potpuno normalizovana i duboko ukorenjena u kulturi i tradiciji. Konstantan tok

Atlantska inicijativa, 2021, <https://atlantskainicijativa.org/rodne-ideologije-kako-ekstremisti-iskoristavaju-borbe-za-zenska-prava-i-pokrecu-reciprocnu-radikalizaciju/>

119 "Bogavac: Mizoginija i dalje postoji u svim sferama društva", N1info, 2019, <https://n1info.rs/vesti/a493151-bogavac-mizoginija-i-dalje-postoji-u-svim-sferama-drustva/>

mizoginijama dolazi iz Skupštine¹²⁰ i SPC,¹²¹ kao istaknutih mejnstrim institucionalnih aktera, pa stoga ne čudi što ekstremističke grupe samo nadograđuju i pojačavaju ovakve narative i koriste ih kao ključne tačke za regrutaciju mizoginijama muškaraca.

Mizoginija u ekstremističkim ideologijama, i desničarskim i islamskim, nije samo posledica predrasuda prema ženama, već je strateška metoda kojom se održava patrijarhalna moć, kontroliše populacija i suprotstavlja se progresivnim idejama o rodnoj ravnopravnosti. Stoga ekstremisti po pravilu, vide feminizam kao pretnju svojim patrijarhalnim i konzervativnim pogledima, a mizoginija se koristi kao sredstvo za diskreditaciju i napad na feminističke ideje i pokrete. Ova borba protiv svih aspekata modernizma, unapređenja ženskih ljudskih prava i jednakosti muškaraca i žena u društvu, kao i samog feminizma

120 "Uvrede, seksizam i mizoginija postali redovna pojava u Narodnoj skupštini", otvoreni parlament, 2023, <https://otvoreniiparlament.rs/aktuelno/513>, Radmila Živković, "Mizoginija u skupštinskim klupama", Srpski pokret "Dveri", 2022, <https://dveri.rs/autorski-tekstovi/radmila-zivkovic-mizoginija-u-skupstinskim-klupama>, "Prijava protiv Bakareca zbog mizoginije i vređanja Milivojevića u Skupštini", 021, 2023, <https://www.021.rs/story/Info/Srbija/331217/Prijava-protiv-Bakareca-zbog-mizoginije-i-vredjanja-Milivojevica-u-Skupstini.html>, "Otvoreni parlament: Nedopustivo ponašanje poslanika kojim se podstiče seksizam, diskriminacija i nasilno ponašanje prema ženama", Danas, 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/otvoreni-parlament-nedopustivo-ponasanje-poslanika-kojim-se-podstice-seksizam-diskriminacija-i-nasilno-ponasanje-prema-zenama/>, "LSV: Sandra Božić da se izvini svim ženama u Srbiji zbog mizoginijama i vulgarnih izjava", Nedeljnik, 2022, <https://www.nedeljnik.rs/lsv-sandra-bozic-da-se-izvini-svim-zenama-u-srbiji-zbog-mizoginijama-i-vulgarnih-izjava/>, Filip Švarn, "Naprednjačko ponižavanje žena: Buka, bes i prostaštvo", Vreme, 2022, <https://direktno.rs/vesti/drustvo-i-ekonomija/440729/sns-skupstina-srbije-mizoginija-vredjanje.html>, i mnogi drugi.

121 Milenko Perović, "Mizoginija, vaistinu mizoginija!", Autonomija, 2023, <https://autonomija.info/milenko-perovic-mizoginija-vaistinu-mizoginija/>

je poprimila posebno velike razmere, dobijajući na značaju u okviru ekstremne desnice. Formiraju se transnacionalne transverzalne tematske koalicije u borbi za umanjene ženskih prava, sprovode se strategije diskreditacije i demonizacije svih napora na unapređenju položaja žena da bi se poništila njihova postignuća i potkopao njihov uticaj u društvu. Samo jedan od primera je, da je u maju 2023. godine u Beogradu održan "Prvi svetski samit pro-lajf organizacija".¹²² Najavljen je rečima: "U ovim dramatičnim vremenima smatramo da je korisno i važno da imamo globalni kongres i da se bolje poznamo, da razmenimo iskustva, naučimo nove metode delovanja i steknemo novu snagu i motivaciju za nove borbe i pobede nerođene dece". Navodi se i da je Srbija izabrana za domaćina prvog samita, jer je "među prvima u svetu po procentu izvršenih abortusa na 1000 žena, a i demografska statistika je dramatično nepovoljna". Jedan od ciljeva samita je bio i "jačanje motivacije za nove borbe i pobede nerođene dece",¹²³ kako navodi organizator "Savez za život", regionalna antifeministička organizacija za Srbiju, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu koja je članica "Pro-life Worldwide" i održava veze sa ruskim organizacijama koje promovišu konzervativne vrednosti.¹²⁴ Aktivistkinje za ženska ljudska prava¹²⁵

122 "Pro-Life Worldwide Summit Belgrade – May 11–14th 2023", Zvanična veb-stranica Pro-Life Worldwide, 2023, <https://prolifeworldwide.net/>

123 "Međunarodni samit Za život u Beogradu, 11–13. maj", "Savez Za život", 2023, <https://zazivot.org/medjunarodni-samit-za-zivot-u-beogradu-11-13-maj/>

124 Zvanična veb-stranica "Saveza Za život", <https://zazivot.org/>

125 "Pro-Life samit u Beogradu nosi opasne ideje, pokušavaju da proguraju fašizam", N1info, 2023, <https://n1info.rs/vesti/pro-life-samit-u-beogradu-nosi-opasne-ideje-pokusavaju-da-proguraju-fasizam/>

su ovim povodom upozoravale da su ove organizacije deo antirodnih pokreta, čiji uticaj uzima zamah, a propagiraju vrlo opasne agende. Ozbiljno narušavanje ženskih prava u Hrvatskoj i Poljskoj, na primer, posledica je upravo delovanja ovakvih organizacija, koje je isprva delovalo bezazleno, ali je u saradnji sa desničarskim vladama uspelo da pogorša politički okvir za ženska ljudska prava. Važno je napomenuti i da se pro-life deo antirodnih pokreta ne zalaže samo za (gotovo) potpunu zabranu abortusa, već i kontracepcije, kao i za zabranu razvoda, svakako protiv feminizma i, naravno, za brak kao isključivu zajednicu muškarca i žene. U svom delovanju koriste se neistinama i izvrtnjem naučnih nalaza, manipulacijama i zavodljivom retorikom, na primer, da je brak najsigurniji za žene, da je najmanje nasilja u brakovima, stavljajući tako značaj braka iznad sigurnosti žena. U odgovoru na reakcije u prilog ženskih ljudskih prava, IFAM objavljuje članak pod nazivom: "Ko to tamo urla? Feministička histerija oko abortusa"¹²⁶ koji sadrži sve pomenute argumente.

Različiti pokreti za prava žena postali su jedan od najkorisnijih "neprijatelja" ekstremne desnice,¹²⁷ koga koriste da bi zadržali kontrolu, ojačali bazu pristalica i rasplamsavali njihove strahove i interes.

126 Marija Stajić, "Ko to tamo urla? Feministička histerija oko abortusa", 2022, <https://ifamnews.com/sr/ko-to-tamo-urla-feministicka-histerija-oko-abortusa>

127 I islamski ekstremisti ističu "modernizam", "zapadni model" kao spoljašnjeg "neprijatelja", ali ovi diskursi i strategije nisu ni približno toliko razvijeni, obuhvatni i uticajni kao u desnom ekstremizmu. Na primer, u prikazu i kritici: "Nemoj nas više braniti – knjiga "Islam kao alternativa" od Murada Hofmana", veb-stranica Zijada Ljakića, <https://zijadljakic.ba/nemoj-nas-vise-braniti-knjiga-islam-kao-alternativa-od-murada-hofmana/>

U borbi protiv unapređenja ženskih prava i položaja, koriste se različite metode kojima ekstremisti teže da umanje njegov uticaj u društvu i obeshrabre žene od identifikovanja sa njima.

Prvi metod diskreditacije je zloupotreba termina i pogrešno tumačenje. Tako desničari koriste termin "rodne ideologije", skrivajući da iza ovih shvatanja stoje naučna saznanja, a ne politike i ideologije. Zloupotrebljavajući koncepte iz rodni studija i sociologije koji se odnose na socijalne i kulturne aspekte pola, a ne na biološki pol u diskursu protiv "rodni ideologija", ovaj koncept se često pogrešno tumači, ili predstavlja kao pokušaj negiranja bioloških razlika između muškaraca i žena. Dodatno, termin "rodna ideologija" se koristi u pežorativnom smislu, da bi se stigmatizovale i diskreditovalе ove ideje, politike i prakse. Sam termin se koristi u opisivanju širokog spektra ideja, politika i praksi koje promovišu rodnu ravnopravnost, priznavanje različitih rodni identiteta i prava LGBT+ osoba, ali bez jasne definicije i dosledne upotrebe. Nekad mu se pripisuje i da je za legalizaciju pedofilije i/ili incesta.

Diskurs protiv "rodne ideologije" često uključuje i pogrešno predstavljanje feminizma i LGBT+ prava. Na primer, feminizam se često predstavlja kao pokret koji želi da potčini muškarce, a prava trans osoba se predstavljaju kao pretnja pravima žena. U diskreditaciji se koristi i pripisivanje ekstremnih stavova, kao metoda kojom ekstremisti preuveličavaju, ili izvlače iz konteksta stavove manjinskih ili radikalnih feminističkih grupa, kako bi stvorili iskrivljenu sliku celog pokreta, ili kad koncepte, kao što su rodna fluidnost i rodni identitet

predstavljaju kao radikalne i ekstremne, iako su oni zapravo deo široko prihvaćenih i validnih teorijskih okvira u sociologiji i psihologiji.

Među metodama se često koriste i asocijacije s negativnim etiketama (kad se na primer, feminizam etiketira kao “zapadni izum”, zapadno nametanje “džender ideologije”, “antiporodičan”, “amoralan” ili čak “đavolski”); pripisivanje društvenih problema feminizmu (kada se na primer, + problemi poput razvoda, “raspada porodice” ili čak moralnog propadanja društva neistinito pripisuju uticaju feminizma); negiranje postojanja rodne nejednakosti (kad se tvrdi da su ženska prava već postignuta, ili da rodna nejednakost ne postoji, čime se pokušava osporiti potreba za feminističkim delovanjem); manipulacija religijskim tekstovima (u slučajevima kad se religijski tekstovi interpretiraju, ili zloupotrebljavaju, kako bi se kritikovao feminizam i promovisale patrijarhalne nejednakosti); promovisanje alternativnih modela ženskosti (kada se glorifikuju tradicionalne rodne uloge i predstavljaju kao superiornije, često korišćenjem sentimentalnih i nostalgčnih slika o “dobrim starim vremenima”) i drugo.

Obilje gore navedenih karakteristika možemo videti već is samo dva, od mnogobrojnih primera. Tako Uskršnja poslanica SPC za 2023. godinu kaže: “Apelujemo da se normira upotreba ćirilnog pisma u javnom prostoru, kao i da se obustavi nasilje nad srpskim jezikom i ukinu odredbe zakonâ koji to nasilje nameću, naročito kroz protivustavni zakon koji nameće takozvani rodno osetljivi jezik iza koga se krije borba protiv braka i porodice kao

bogoustanovljenih svetinja i prirodnih oblika čovekovog ličnog i sabornog života”.¹²⁸ Poznati ideolog desnice, navodi: “javio se novi talas feminizma, iza koga su stajale radikalne feministkinje, od kojih su mnoge bile lezbejke i aktivistkinje pokreta za lezbejska prava. Njihova osnovna ideja je da je biološki pol nevažan, a da je bitan “gender” (naše feministkinje su tu reč prevele kao “rod”, iako reč “rod” u srpskom jeziku ima sasvim drugo značenja, i jezgro je iz koga potiču mnoge ključne reči: od porodice do rodoljublja). ‘Rod’ je društveno konstruisani pol. Mi izvorno kao da nismo muško ni žensko, nego nas takvima konstruišu ... u mnogim vrtićima zapadnih zemalja dečake od tri godine primoravaju da nose haljinice i igraju se lutkama, i obrnuto, a zatim deci daju mogućnost da menjaju pol već sa petnaest godina, čime je Cipras nedavno iznenadio Grke, i doveo do bure u Grčkoj Crkvi i na Svetoj Gori. U Srbiji, zemlji u kojoj je, od popisa 2002. godine do danas, preko 400.000 ljudi manje, i u kojoj svake godine umre 34.000 ljudi više nego što ih se rodi, i u kojoj ima preko milion nezaposlenih i ko zna koliko onih koji su na ivici da izgube posao, porodica, kao osnovna čelija društva, zahteva naročitu pažnju i zaštitu Zato svim silama ustanimo u odbranu porodice i porodičnih vrednosti”.¹²⁹

Postojeća pretnja od organizovane ekstremističke borbe za narušavanje ljudskih prava žena i LGBT populacije nije mala i zahteva

128 Vaskršnja poslanica Srpske pravoslavne crkve, SPC, 2023, <https://spc.rs/vaskrsnja-poslanica-srpske-pravoslavne-crkve/>

129 Vladimir Dimitrijević, “U odbranu prirodne porodice”, 2018, Veb-stranica Vladimira Dimitrijevića, <https://vladimirdimitrijevic.com/sr-rs/tekstovi/202-u-odbranu-prirodne-porodice.html>

ozbiljan odgovor, kako ne bi došlo do daljeg narušavanja ljudskih prava, podriivanja napretka u rodnoj ravnopravnosti i širenja diskriminacije i mržnje.

ZAKLJUČAK

Rod je ključna komponenta društvene strukture koja oblikuje identitete, interakcije i institucionalne prakse, a ekstremističke ideologije često koriste i zloupotrebljavaju rodne norme, kako bi artikulisale svoje stavove i regrutovale pristalice, a koriste i rodno specifične strategije za mobilizaciju pristalica. Stoga je razmatranje rodni aspekata ekstremizma u Srbiji ključno, jer ova pitanja direktno oblikuju ciljeve i strategije ekstremističkih grupa, uključujući nametanje regresivni rodni normi, napade na prava žena i normalizaciju mizoginog nasilja. Razumevanje ove vrste dinamike omogućava bolje razumevanje šire društvene štete koju ekstremizam može uzrokovati. Takođe, razumevanje razlika u radikalizaciji između muškaraca i žena omogućava ciljne intervencije u prevenciji i borbi protiv ekstremizma, uzimajući u obzir rodne aspekte fenomena. To uključuje i oblikovanje politika i strategija prevencije i tretmana specifičnih za muškarce i žene.

Desni ekstremizam u Srbiji obuhvata značajan broj aktera, širok spektar političkih partija, organizacija i pojedinaca koji često ispoljavaju nasilje prema manjinama i braniteljima ljudskih prava. Sveukupno, ekstremni desničari različitih vrsta broje na desetine hiljada članova, simpatizera i pratilaca različitih statusa, čiji broj i

uticaj u društvu rastu. Islamski ekstremizam nije zastupljen u značajnom obimu u Srbiji – trenutno obuhvata članove jedne selafijske zajednice u Sandžaku u kojoj živi 20–30 porodica i zagovornike ekstremni varijanti islama i njihove pratioce i simpatizere, uglavnom u online grupama i malim neformalnim grupama. Ove pojave islamskog ekstremizma ne prihvata lokalna mejnstrim muslimanska zajednica, kao ni institucije i javnost. One egzistiraju na marginama lokalne zajednice.

Jačanje organizacija ekstremne desnice i njihov ulazak u prostor mejnstrim politike, što je posledica posebnih strategija, predstavljaju ozbiljan problem u Srbiji, što dovodi do kontaminacije mejnstrima ekstremističkim sadržajima. Ovaj proces reflektuje se kroz njihov rastući uticaj na vladajuće strukture, institucije i medije. I sam nedostatak aktivnosti u oblasti sprečavanja desničarskog ekstremizma ukazuje na ugrađivanje ekstremističkih ideja u javne politike i zakonodavni okvir. Kontaminacija mejnstrima ekstremističkim sadržajima putem popularne kulture, obrazovni materijala i javni istupa javni ličnosti postavlja temelje za promene u kolektivnoj svesti društva. Nedostatak kontra-narativa i kritičkog razmišljanja dovodi do prihvatanja ekstremizma kao normalnog dela svakodnevnog života, posebno među mlađim generacijama. Sa rodni aspekta, kontaminacija mejnstrima ekstremističkim sadržajima može imati posebno štetne posledice za prava i slobode žena. Normalizacija i normativizacija patrijarhalni i mizogini stavova u društvu stvaraju neprijateljsko okruženje za rodnu ravnopravnost, dovodeći do

erozije ženskih prava i sloboda, povećanja rodno zasnovanog nasilja kao i institucionalizacije diskriminacije žena putem zakona i politika.

Ključna razlika između mejnstrima i ekstremizma leži u suštinskim vrednostima na kojima počiva društvena struktura. Iako može doći do porasta broja pristalica određenih ideja, brojnost nije osnovni kriterijum za razlikovanje mejnstrima od ekstremizma. Suština ideologije i njen odnos prema demokratskim vrednostima su ključni. Čuvanje i afirmacija osnovnih vrednosti demokratskog društva, poput vladavine prava i ljudskih prava, od vitalnog su značaja u suočavanju sa procesom kontaminacije mejnstrima ekstremističkim sadržajima. Stoga je neophodno dosledno koristiti izraz “ekstremističke” grupe i ideologije, uprkos njihovim naporima da se ova oznaka izbegne, da da bi se time zamaglila granica sa mejnstrimom, što je deo njihove strategije prodora u mejnstrim.

Uz sve značajne razlike njihovih ideoloških osnova i specifičnosti unutar različitih grupacija, ekstremna desnica i ekstremni islam dele suštinske odlike, kao što su isključivost, radikalizam, autoritarnost i opresivnost. Iako različite u kulturnom i istorijskom kontekstu, njihove zajedničke karakteristike obuhvataju: superiornost vlastite grupe nad univerzalnim ljudskim pravima, klerikalizaciju umesto sekularizma, autoritarnost umesto demokratije, te retradicionalizaciju i repatrijarhalizaciju umesto društvenog razvoja i unapređenja (žen-
skih) ljudskih prava.

U desnim ekstremističkim grupama u Srbiji, žene su malo zastupljene, obično kao partnerke muških članova, što predstavlja ozbiljan problem za omasovljavanje, brendiranje i legitimizaciju ovih grupa. U islamskim ekstremističkim grupama, zastupljenost žena je podjednaka kao i muškaraca, jer osnovna rodna norma nalaže da svi moraju da zasnivaju porodice u skladu sa šerijatskim zakonima. Međutim, vidljivost ovih žena u javnoj sferi je minimalna, a van porodica postoji stroga rodna segregacija.

Ulazak žena u desne ekstremističke grupe u Srbiji obično se dešava preko odnosa s određenim muškarcem, poput partnera ili člana porodice, što odražava patrijarhalne norme koje ženama nameću ulogu podrške i sledbenice. U islamskim ekstremističkim grupama, žene ulaze odlukama muškaraca u svojim porodicama, ili putem online regrutacije za brak s ekstremistima. Ova radikalizacija po pravilu proizilazi iz poslušnosti prema patrijarhalnim normama i religijskim očekivanjima, što je u suprotnosti sa slobodnim izborom žena.

Patrijarhalne rodne uloge su centralne u ekstremističkim ideologijama. U ekstremističkim ideologijama, ženama se uglavnom dodeljuju tradicionalne uloge majki i supruga, dok strogost ovakvih normi varira u zavisnosti od konkretnog ideološkog okvira grupe. Žene se ohrabruju da se posvete porodici i kućnim poslovima, pri čemu se muška dominacija i ženska potčinjenost glorifikuju kao deo “prirodnog” poretka. Ženama se često nameće segregacija od muškaraca i potčinjenost autoritetu muškaraca. Muškarci su ti koji donose

odluke, dok je ženama dopušteno samo odlučivanje unutar domaćinstva, a to se smatra njihovom privilegijom. I po pitanju položaja unutar ekstremističkih grupa, za žene su mogućnosti ograničene i podređene muškarcima. Liderske pozicije su im nedostupne, a aktivnosti i angažman su često usmereni ka podržavajućim i pomoćnim ulogama.

U ekstremističkim ideologijama, muškarci se vide kao zaštitnici žena, ali ova zaštita često podrazumeva samo seksualno i fizičko nasilje. Ovakva zaštita se fokusira na pojedinačne, "svoje" žene, uglavnom kao "svojину" ili objekte, a ne kao osobe sa pravima. Sistemsko rešavanje problema nasilja nad ženama nije tema za ekstremističke grupe, koje se često i protive zakonima koji bi poboljšali položaj žena. Dodatno, rodne norme unutar ovih grupa (p)održavaju strukturalnu opresiju, eksploataciju, diskriminaciju i nasilje nad ženama. U isto vreme, ekstremistički narativi po pravilu preuveličavaju opasnost od nasilja koje dolazi od "drugih", a unutar-grupno, se prećutkuje.

Dinamika izlaska iz desničarskih i islamskih grupa se značajno razlikuje. Dok žene u desničarskim grupama često izlaze zbog prekida veze s muškim članom, preko koga su ušle u grupu, izlazak iz islamskih grupa često zahteva dublje preispitivanje identiteta, odnosa i egzistencije. U oba slučaja, proces napuštanja ekstremističkih grupa za žene je složen i često težak. Ženama koje su udate za ekstremiste, ili koje žive u radikalizovanim porodicama, izlazak iz grupe može biti

poseban izazov. Različiti faktori poput socijalne izolacije, zavisnosti od muških članova grupa i strogo nametnutih rodni normi doprinose otežavajućim okolnostima. Dok podrška porodice, prijatelja ili institucija može biti ključna za uspešan izlazak žena iz ekstremističkih grupa, a resursi poput obrazovanja, zaposlenja i finansijske nezavisnosti takođe mogu olakšati ovaj proces. Razumevanje faktora koji utiču na proces izlaska žena iz ekstremističkih grupa ključno je za razvoj efikasnih strategija prevencije i deradikalizacije, koliko god ovaj proces bio kompleksan.

Ekstremistički narativi o ženama su duboko ukorenjeni u mizoginiji, koja služi kao osnova za održavanje patrijarhalnih struktura moći i postizanje političkih ciljeva. Oni zagovaraju direktnu supresiju ženskih prava i sloboda, prikazujući žene kao inferiornije, ili zavisne od muškaraca. Žene se svode na uloge reproduktivnih objekata, ili čuvarke tradicije, čime se održava tradicionalna podela rodni uloga. Osim toga, ekstremistički pokreti se i aktivno suprotstavljaju feminističkim idejama, prikazujući ih kao pretnju tradicionalnim vrednostima i porodici, te koriste različite metode diskreditacije, kako bi umanjili njihov uticaj. U ovom nastojanju, ekstremistički pokreti formiraju transnacionalne saveze i koalicije, kako bi se suprotstavili napretku ženskih prava i rodnoj ravnopravnosti, što zahteva ozbiljan strateški odgovor društva, kako bi se osiguralo poštovanje ženskih ljudskih prava i sprečilo dalje širenje diskriminacije i mržnje.

